

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Valéria Be-
táková, Gejza Horák, Ján Ho-
recký, Ján Kačala, Ivan Masár,
Ján Matejčík, Ján Oravec, Kon-
štantín Palkovič, Jozef Ružička,
Ján Sabol, Elena Smiešková,
Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 9 — ČÍSLO 7

OBSAH

HORECKÝ, J.: Jazykové predpo- klady ekonomickej propagan- dy	225
MLACEK, J.: O slovenskej fra- zeologickej terminológii	228
MISTRÍK, J.: Hysteron proteron	235
KRÁL, A.: Zdvojené spoluhlás- ky II	238
OBERT, V.: Text svadobných te- legramov	243

Rozličnosti

Tvary typu kapry a komáre. K. Palkovič	245
---	-----

Správy a posudky

Konferencia bratislavských uči- teľov slovenčiny. J. Kačala	247
Sila dobrého príkladu. J. Bo- sák	248
Poznámka o prekladoch Re- marquovho Vífazného oblúka. K. Sekvent	252

Spytovali ste sa

„Nechaj so počuť“ = ozvať sa. G. Horák	253
Štvorylka, či štvorilka? Š. Pe- ciar	254
Katovice, alebo Katowice? J. Jacko	255
Odvysielat. M. Považaj	256

Jazykové predpoklady ekonomickej propagandy

JÁN HORECKÝ

Ako prvky akejkoľvek propagandy, teda aj ekonomickej propagandy, možno využívať predovšetkým presvedčivé fakty. Ale tieto fakty veľmi často nie sú prístupné priamemu pozorovaniu, treba ich čitateľom, poslucháčom a divákom našich masových komunikačných prostriedkov nejakým spôsobom sprostredkovať. A tu sa ukazuje, že najprimeranejším sprostredkovateľom je jazyk. Bez jazyka by vlastne masové komunikačné prostriedky strácali svoj zmysel.

Netreba azda zdôrazňovať dobre známu skutočnosť, že pri každej komunikácii musia mať vysielateľ a prijímateľ rovnaký, spoločný kód a že dorozumievanie je tým presnejšie a ľahšie, čím viac je tento kód vypracovaný. V praxi to značí, že masové komunikačné prostriedky musia používať dobre vypracovaný jazykový kód, ba ich autori musia ovládať aj štylisticky primerané výrazové prostriedky. Prirodzene, úvahy o správnosti kódu, resp. jeho prostriedkov nestačí obmedziť iba na úvahy o tom, ktoré slovo je správne či nesprávne, ktorý výraz je štylisticky primeraný či nevhodný. Do okruhu pozornosti treba zahrnúť aj také otázky, ktoré súvisia s celkovým usporiadaním jazykového prejavu, s jeho kompozíciou, so zaradením faktov do vhodných súvislostí a na primerané miesto.

Tieto okolnosti si veľmi dobre uvedomovali starorímski rétorici a vypracovali premyslený systém usporiadania a realizácie rečníckych prejavov. Preto nebude od veci, keď sa pri úvahách o jazykových predpokladoch efektívnosti ekonomickej propagandy budeme pridŕžovať ich systému.

V starorímskej rétorike sa najčastejšie používalo takéto usporiadanie:

1. príprava témy (inventio)
2. rozvrhnutie (dispositio): úvod (exordium)
 stať (propositio):
 plán (partitio)
 výklad (narratio)
 odôvodnenie (argumentatio)
3. vypracovanie (elocutio): čistota (puritas)
 priehľadnosť (perspicuitas)
 ozdobnosť (ornatus)
4. naučenie (memoria)
5. realizácia (pronuntiatio).

Písaný jazykový prejav, ktorý je v našich masových komunikačných prostriedkoch najčastejší, mal by mať podľa tohto usporiadania prinajmenšom takéto vlastnosti:

Pod prípravou témy (1) treba rozumieť zozbieranie faktov, o ktorých chceme písať, ich zváženie, určenie poradia podľa vecnej alebo logickej nadväznosti a pod. Táto fáza, ako vidieť, je vlastne nejazyková, netýka sa jazykového stvárnenia.

Väčší dosah má druhá fáza, rozvrhnutie (2). Tu treba poukázať predovšetkým na potrebu vypracovať jasný a jednoduchý plán, ale potom ho aj dodržať. Nedôslednosti v jeho vypracovaní a dodržiavaní môžu značne oslabiť účinnosť prejavu, ako možno ukázať na niekoľkých príkladoch.

V článku *Rozsiahle možnosti spolupráce* (Pravda, 3. 4. 1975) je napr. sedem odsekov, členených vcelku správne podľa jednotlivých tém, ale tieto témy sú usporiadané takto: 1. veľkokapacitné kombinované jednotky, 2. rozvoj sovietskeho naftového priemyslu, 3. súvislosť nášho priemyslu so sovietskou naftou, 4. medzinárodná konferencia o spracovaní ropy, 5. spolupráca bratislavského ústavu s ústavmi v Ufe a Jaroslavi, 6. nové aparatúry, 7. aktuálnosť prednášok na konferencii.

Aj bežný pohľad ukáže, že tematika jednotlivých odsekov na seba (okrem odsekov 2 a 3) takmer nenadväzuje, že sa síce spomína konferencia v odseku 4 a 7, ale o jej konkrétnom priebehu a záveroch sa čitateľ dozvie veľmi málo. Slovom, rozvrhnutie témy nie je logické. Toto je jedna z príčin, pre ktoré uvedený článok bude veľmi málo vplývať na ekonomické myslenie čitateľa.

V inom článku, nazvanom *Prízrak nezamestnanosti* (3. 4. 1975) a venovanom problematike nezamestnanosti v štátoch Európskeho hospodárskeho spoločenstva, je rozvrhnutie jednoduchšie (aj sám článok je kratší) a prehľadnejšie. Zo samej témy (ale aj z prameňov, o ktoré sa autor opiera) vyplýva, že sa postupne hovorí o situácii v jednotliv-

vých štátoch EHS. Ale tu zase prekvapuje nejednotnosť údajov o západoeurópskych štátoch. Kým v súvislosti s Francúzskom sa uvádzajú až tri údaje a pripomínajú sa podpory v nezamestnanosti, pri Veľkej Británii sa už uvádza iba jeden údaj, ale spomína sa problém čiastočnej nezamestnanosti a osobitne sa uvádza stavebníctvo, pri Nemeckej spolkovej republike sa uvádza zasa len jeden údaj a osobitne sa pripomína problém zahraničných robotníkov, pri Taliansku sa neuvádza nijaký konkrétny údaj a pripomína sa zníženie dopytu, pri Dánsku sa uvádza jeden údaj, ale vyhodnotený aj v percentách, pri ostatných štátoch sa uvádzajú len údaje. Zrejmou nevýhodou takéhoto postupu je nejednotnosť údajov: súdny čitateľ stráca možnosť porovnať situáciu v jednotlivých štátoch (na to by najlepšie vyhovovali percentuálne údaje), a teda účinnosť tohto článku, keby sme mali možnosť merať ju exaktnými metódami alebo aspoň sociologickým výskumom, bola by minimálna aj napriek tomu, že jazykové stvárnenie tejto témy je primerané.

Z hľadiska vypracovania (3) treba o mnohých príspevkoch s ekonomickou tematikou konštatovať, že sa v nich vcelku zachovávajú požiadavky čistoty. Nielen v tom zmysle, že sa používajú gramaticky a stylisticky správne výrazy, ale aj v tom smere, že sa používa správna, ustálená terminológia. Menej priaznivá je situácia z hľadiska priezračnosti. Proti tejto požiadavke pôsobí nielen spomenutá neprehľadnosť rozvrhnutia látky, ale do veľkej miery aj preťaženie príspevkov množstvom odborných názvov, veľmi často málo známych. V článku o možnostiach spolupráce sa napr. uvádzajú takéto termíny: *veľkokapacitné kombinované jednotky, kombinovaná prevádzka LK-6U s ukončeným cyklom spracovania ropy, vysokoefektívne a viacfunkčné aditivy, dehydrogenácia C₄ a C₅ alkénov na dehydrogenačnom katalyzátore, izoprénový a butadiénový kaučuk*. Je zrejmé, že informácia o takýchto faktoch nie je určená širokému okruhu čitateľov, ale odborníkom príslušného odboru.

Proti požiadavke priezračnosti pôsobí aj také hromadenie faktov, ktoré síce nie je zaťaženie nadmerným využívaním odborných termínov, ale ktoré akoby malo za cieľ uviesť v jednom príspevku všetko, o čom sa autor pri nejakej návšteve istého podniku dozvedel. Ako príklad možno uviesť reportáž o tkáčovni a pradiarni v Leviciach (Pravda, 8. apríla 1975).

S nedostatkom priezračnosti, ktorý vyplýva z preťaženia článkov odbornými údajmi a menej známymi odbornými názvami, súvisí bezprostredne aj ďalší nedostatok, nedostatok ozdobnosti. Málokterý autor sa odváži pri výklade o príliš odborných veciach použiť niektoré ozdobné vyjadrovacie prostriedky. Prirodzene, nemusí tu ísť hneď o metaforu alebo ozdobné prirovnania. Často by stačilo do jednotvárného

opisu vložiť autorský komentár, autorovo hodnotenie jedným-dvoma slovami. Neškodilo by ani osvieženie ľudovým príslovím alebo frazeologickým prvkom.

Realizácia [5] jazykového prejavu (o naučení sa [4] netreba hovoriť v súvislosti s písaným textom) zase súvisí s rozvrhnutím. Vo všeobecnosti možno povedať, že text treba členiť na odseky podľa bodov zahrnutých do rozvrhnutia, do komunikačného plánu. Takáto segmentácia na odseky, zvýraznená ešte medzititulkami nad jednotlivými odsekmi alebo nad skupinami odsekov, zrejme prispieva k prehľadnosti, ale aj k zvýšeniu vnímateľnosti u čitateľa, a teda je nevyhnutným faktorom efektívnosti. Ale to už sú otázky v žurnalistickej teórii aj praxi dosť známe.

Vcelku možno povedať, že usporiadanie faktov a ich vyjadrenie jazykovými prostriedkami (realizácia) je neodmysliteľným predpokladom efektívnosti každej propagandy. Obidva tieto faktory však treba prispôbovať adresátovi. Ak ide o všeobecného, nešpecifikovaného adresáta, teda takého, ktorý nemá špeciálne vedomosti z oblasti, v ktorej chceme propagandisticky pôsobiť, nemôže byť používanie úzko odbornej terminológie efektívne. Ak sa takýmto úzko odborným termínom nemožno vyhnúť (a býva to v našich masových komunikačných prostriedkoch dosť často), treba tieto termíny nejakým spôsobom vysvetľovať. Ani prílišné hromadenie pomerne známych termínov však nemôže priniesť želaný propagandistický efekt.

*Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

O slovenskej frazeologickej terminológii

JOZEF MLACEK

V článku Z terminológie slovenskej frazeológie (Mlacek, 1975) sme sledovali okolo dvadsať základných termínov zo slovenskej frazeológie, pričom sme sa usilovali jednak vysvetliť ich chápanie v doterajšej slovenskej frazeologickej literatúre, jednak zladíť staršiu domácu a prevzatú alebo medzinárodnú terminológiu. Frazeologický výskum sa už aj v našej jazykovede rozrástol natoľko, že v ňom nevystačíme s týmto inventárom termínov. Podrobné analýzy jednotlivých typov

frazeologických jednotiek (ďalej FJ) viedli k hlbšiemu poznaniu rozličných stránok tejto oblasti jazyka a k precíznejšej diferenciacii celého materiálu. Tento fakt si vynútil aj existenciu nových termínov. V tomto príspevku chceme nadviazať na spomínaný článok a charakterizovať niektoré ďalšie frazeologické termíny, ktoré majú všeobecnejšiu platnosť.

Ak sme v uvedenom článku sledovali terminologickú problematiku pri lexikálnosémantickej a konštrukčnej klasifikácii frazeologizmov, tu si najprv všimneme problematiku ich slovnodruhovej klasifikácie. Táto klasifikácia sa v predchádzajúcom období frazeologického výskumu zo začiatku príliš preceňovala, potom sa zasa celkom zavrhovala ako pre frazeológiu neadekvátne. Takéto zmeny v postoji k nej bezprostredne súviseli s jednotlivými etapami výskumu frazeológie a s riešením jej základných otázok. Zo začiatku, keď sa za frazeologizmus pokladalo iba také slovné spojenie, ktoré má jednoslovný ekvivalent, sa frazeologické jednotky dosť mechanicky rozdeľovali aj slovnodruhovo. Bežne sa pritom hovorilo iba o štyroch druhoch frazeologizmov, a to o substantívnych, slovesných, adjektívnych a príslovkových. Takéto rozdelenie materiálu nachádzame v početných sovietskych prácach, ktoré tesne nadväzovali na V. V. Vinogradova, ale aspoň v náznakoch aj v slovenskej a českej odbornej literatúre. Keď sa v ďalšom výskume frazeológie ukázalo, že ekvivalentnosť frazeologizmu a slova nemôže byť rozhodujúcim a tobôž nie jediným kritériom frazeologickosti a že frazeologickú povahu majú aj ustálené zvraty, ktorých ekvivalentom je syntagma alebo i veta, prestalo sa dôverovať celej slovnodruhovej klasifikácii frazeologizmov, ba niekedy sa začala pokladať za celkom chybnú. Aj tento druhý krajný prístup sa časom prekonával, a tak sa v súčasnosti dá formulovať postoj teórie k celému slovnodruhovému triedeniu frazeologizmov asi takto: 1. Slovnodruhovú klasifikáciu nie je vo frazeológii univerzálna, platí len pri frazeologizmoch, ktoré sú ekvivalentné so slovom, prípadne so syntagmou. 2. Zo slovnodruhového hľadiska sú najbežnejšie 4 druhy frazeologizmov, a to substantívne, adjektívne, verbálne a príslovkové (Bečka, 1968; Žukov, 1967). Tieto typy sú najproduktívnejšie a štruktúrne rovnorodé (Žukov, *ibid.*). 3. Zriedkavejšie existujú aj frazeologizmy s inou slovnodruhovou platnosťou. N. M. Šanskij vydeľuje vo svojej Frazeológii súčasného ruského jazyka sedem typov, a to slovesné, substantívne, príslovkové, adjektívne, citoslovcové, modálne a spojkové frazeologizmy (Šanskij, 1969). V našom výskume sa ukázala potreba osobitne vydeliť aj zámenné (Mlacek, 1973) a časticové frazeologizmy (Mlacek, 1974b). 4. Mnohé frazeologizmy sú zo slovnodruhového hľadiska ambivalentné, raz možno ich význam zaradiť k jednému, inokedy k druhému slovnému druhu.

Pokiaľ ide o terminologickú stránku tejto klasifikácie, pri vyčleňovaných typoch sa v doterajších spracovaniach nevyskytujú väčšie rozdiely, hoci východiská klasifikácie sa niekedy chápu odlišne. Niektorí autori totiž naznačujú, že slovnodruhovú klasifikáciu frazeologizmov treba uplatňovať podľa tzv. významového centra celého zvratu (resp. tzv. oporného a či kľúčového slova). Tento postup sa nám nezdá vhodný, lebo to isté slovo môže byť kľúčovým v jednotkách s rozličnou slovnodruhovou platnosťou. Odôvodnenejšie je rozdelenie frazeologizmov podľa ich významovej platnosti (prakticky podľa slovnodruhovej platnosti ich ekvivalentu). Úlohou ostáva skúmať možnosť vymedzenia niektorých typov (najmä spojkových a predložkových frazeologizmov). Niektorí autori ich už vydeľujú (videli sme, že napr. Šanskij vydeľuje spojkové, E. Smiešková uvádza zasa predložkové frazeologizmy — Smiešková, 1974, s. 212), iní autori ich zásadne odmietajú. Celkovo však nevznikajú ani pri jednom z riešení vážnejšie terminologické ťažkosti.

Mimo všetkých troch spomínaných klasifikácií frazeologizmov stojí vymedzovanie termínu *minimálna frazeologická jednotka*. Tento termín sa uplatňuje vo frazeologickej teórii len v ostatnom čase. Okrajovo sa síce tieto spojenia zaraďovali do frazeológie už skôr (Smirnickij, 1956), ale sústavnejšia pozornosť sa im venuje až v posledných rokoch. Termín *minimálna frazeologická jednotka* použil ako prvý P. A. Lekant (Lekant, 1967). V našej jazykovede podrobne spracovala jeden z typov minimálnej FJ E. Smiešková, ktorá tu hovorí o predložkovo-mennej konštrukcii vo frazeológii (Smiešková, ibid.). Jej termín sa nám nezdá celkom vyhovujúci; výraz *konštrukcia* trochu protirečí zmyslu autorkinho výkladu, v ktorom sa zdôrazňuje, že sú to „nedeľiteľné celky“, „slovné spojenia, nie pádové formy substantív“ (Smiešková, ibid., s. 203). Skôr tu vyhovujú označenia *predložkovo-menný frazeologizmus*, *predložkovo-menná minimálna frazeologická jednotka*. Uvedený typ treba totiž vidieť v súvislosti s ďalšími druhmi minimálnej jednotky (napr. častica + plnovýznamové slovo). Nazdávame sa, že termín *minimálna FJ* vyhovuje väčšmi ako staršie označenie *jednovrcholové frazeologizmy*, ktoré bolo podmienené prízvukovými pomermi v ruštine. Rojzenzonova výhrada, že tento termín predpokladá existenciu termínu *maximálna frazeologická jednotka* (Rojzenzon, 1973) nemieri na podstatu označovaného javu, dotýka sa skôr len paradigmatických súvislostí samého termínu. Keďže predpokladáme viacej typov minimálnych FJ, na označovanie jednotlivých druhov môžu slúžiť ďalšie určujúce výrazy, napr. *predložkovo-menná minimálna FJ*.

Cez minimálnu frazeologickú jednotku sa dostávame k terminologickému pomenovaniu častí, z ktorých sa jednotka skladá. Bežne sa tu hovorí o slovách, ale v niektorých koncepciách frazeológie sa

pochybuje o tom, či slovo po vstupe do frazeologickej jednotky má ešte povahu slova, a nadhadzuje sa otázka, či to nie je len „slovná forma“ (Žukov, 1969). Aj keď možno zreteľne dokázať, že slovo si aj po svojom uplatnení vo frazeologickej jednotke uchováva viaceré svoje lexikálne i gramatické vlastnosti (Mlacek, 1974a), dáva sa tu prednosť iným pomenovaniám. Hovorí sa tu o *zložkách, komponentoch alebo členoch frazeologickej jednotky*. Všetky tieto pomenovania jednotlivých častí frazeologizmu sa zatiaľ uplatňujú ako rovnocenné (názov *časť frazeologickej jednotky* sa pociťuje ako pomocný, neterminologický).

Fungovanie jednotlivých zložiek vo frazeologizmoch nie je vždy rovnaké. Isté členy sú významovou alebo konštrukčnou dominantou celého zvratu, kým iné stoja na samej hranici svojho začleňovania do zloženia frazeologickej jednotky. Na označenie zložiek prvého typu sa vyskytli viaceré termíny: *významové centrum frazeologizmu, frazeologické centrum frazeologizmu, oporné slovo, kľúčové slovo frazeologizmu*. Termíny *významové centrum F* a *frazeologické centrum F* sa vyskytovali najmä v sovietskej frazeologickej literatúre. Aj v nej sa však v súčasnosti používa na označenie dominantnej zložky frazeologizmu častejšie termín *oporné slovo F*. V našej odbornej literatúre použila E. Smiešková vhodný termín *kľúčové slovo* (Smiešková, *ibid.*). Tento termín sa síce uplatňuje aj v niektorých príbuzných disciplínach (kompozíčná zložka štylistiky, literárna veda), ale to zásadne neprekáža jeho uplatneniu aj vo frazeologickej terminológii. Pravda, treba ešte dodať, že pri rozlišovaní dominantných zložiek frazeologizmu z významového alebo konštrukčného hľadiska bude treba tento termín ešte špecifikovať (*konštrukčne kľúčové slovo — významovo kľúčové slovo*). Ako vidieť, v týchto súvislostiach sa teória opäť vracia k tomu, že zložku frazeologizmu nazýva slovom. Predpokladané termíny *kľúčová zložka, kľúčový komponent, kľúčový člen frazeologizmu* sa doteraz nevyskytli, nič však nebráni tomu, aby sa časom využili na pomenovanie príslušných častí. Pokiaľ ide o využívanie všetkých týchto termínov na označenie najdôležitejšej zložky frazeologizmu, treba konštatovať, že je dosť ohraničené. Veď nielen pri všetkých frazeologizmoch s vetnou a súvetnou stavbou, ale dokonca ani pri mnohých syntagmaticky stavaných frazeologizmoch nemožno jednoznačne hovoriť o kľúčovom slove (napr. pri zvratoch s formou koordinatívneho slovného spojenia).

Zo zložiek stojacich akosi na okraji samého frazeologizmu možno uviesť v prvom rade tzv. *fakultatívne členy* alebo *fakultatívne zložky F*. Sú to slová, ktoré sa v jednej ustálenej forme frazeologizmu vyskytujú, kým v druhej ustálenej forme toho istého zvratu chýbajú. Ustálená je tu teda aj sama možnosť vypustiť alebo naopak vložiť istú

zložku v stavbe frazeologizmu. Spomenuté termíny tu dobre vyhovujú a v praxi sa používajú celkom jednotne.

Ak sa fakultatívnym členom čiastočne dotýkame otázky hranice frazeologickej jednotky, výraznejšie sa jej dotýkame pri tzv. *alternantoch*. Keď si napr. všimneme jednotku *niekto sa niekomu lepí na päty*, vzniká otázka, či aj uvedené zámená patria do frazeologickej jednotky. Na prvý pohľad sa môže zdať, že patria skôr do jej zvyčajného kontextu, veď sú premenlivé a v konkrétnom texte rozlične lexikálne obsadené. Keď si však všimneme napr. Štrasserovu vetu *a hlina sa mu pokrytecky lepí na päty*, zisťujeme, že aj napriek tomu, že sa riadne naplnila základná schéma ustáleného zvratu, pociťujeme tu zreteľný posun od frazeologického významu spojenia k prenesenému, ale voľnému, „doslovnému“ významu týchto slov. V čom je príčina? V tom, že podmetová funkcia sa tu obsadila neživotným menom. Z toho vyplýva, že výraz *niekto* (a podobne aj slovo *niekomu*) nestojí celkom mimo danej frazeologickej jednotky. Ukazuje sa, že takéto zámenné výrazy často (nie vždy) aspoň veľmi široko ohraničujú lexikálnu premenlivosť istej zložky. A. V. Kunin ich nazval *alternanty* (Kunin, 1970). Nazdávame sa, že tento termín — bez ohľadu na to, či alternant v jednotlivom konkrétnom prípade zastupuje konkrétnu zložku frazeologizmu alebo skôr slová zo zvyčajného kontextu FJ — vyhovuje aj v slovenskej frazeologickej terminológii.

Pri výklade predchádzajúceho termínu sme sa dotkli ďalšieho javu, ktorý treba terminologicky označiť. Ide o kontext frazeologickej jednotky. E. Smiešková hovorí v týchto súvislostiach o *sprievodných lexikálnych jednotkách* (Smiešková, *ibid.*). Zdá sa nám, že toto označenie nešpecifikuje vzťah medzi jednotkou a slovami z kontextu. Tento vzťah môže byť rôznorodý. V jednom prípade nemá FJ nijaké kontextové ohraničenia, kým v iných prípadoch sa možnosti jej zapojenia do kontextu rozlične obmedzujú. Na základe týchto vzťahov sa niekedy buduje celá osobitná koncepcia frazeologickej jednotky aj celej frazeológie (porov. kontextologickú metódu N. N. Amosovovej alebo metódu okolia T. G. Tagijeva). V podstate tu možno rozlišovať tzv. *voľný a zvyčajný kontext frazeologizmu*. Nazdávame sa, že tieto termíny presnejšie označujú danú skutočnosť. Spojenie *sprievodné lexikálne jednotky* však nechceme odmietäť, možno ho pokladať za voľnejšie, neterminologizované pomenovanie.

Už pri fakultatívnych členoch frazeologizmu sme konštatovali, že FJ sa nemusí vždy vyskytovať len v jedinej forme, že popri ustálenosti FJ treba často hovoriť aj o jej variantnosti. Doterajšie výskumy variantov frazeologizmu ukazujú, že v slovenčine môžeme hovoriť o *morfológických, syntaktických a lexikálnych variantoch* (v iných jazykoch sa vydeľujú aj ďalšie typy, napr. v ruskej frazeológii sa zreteľne vy-

čleňujú tzv. *akcentologické varianty* — súvisí to s pohyblivosťou prízvuku v ruštine). Pri morfológických variantoch nachádzame v podstate dvojaké chápanie obsahu tohto termínu. Raz sa nimi rozumieajú všetky formy frazeologizmov, ktoré sa odlišujú formálnymi morfológickými vlastnosťami (takto sme podávali náplň tohto termínu v niektorých prácach aj my), inokedy sa v celej oblasti formálneho obmieňania frazeologizmov začína rozlišovať medzi vlastnými morfológickými variantmi a tzv. *paradigmatickými formami* alebo *radmi frazeologizmu*. Paradigmatickými radmi sa rozumejú rozličné formy frazeologizmu, ktoré dovoľuje utvárať (viacej alebo menej) ohraničená paradigmatická premenlivosť niektorého komponenta (najmä kľúčového slova): *lepíš, lepí, lepia sa mu na päty* a pod. Morfológickými variantmi sa potom rozumejú len také rozdielne formy, v ktorých niet takejto možnosti pravidelne ich obmieňať, teda prípady, ktoré zahŕňajú celkom osihotené a vzdialené tvary z istej paradigmy, alebo naopak morfológické dvojtvary komponentov: *za oných časov — za oných čias, maľovať čerta na stenu — nemaľuj čerta na stenu!* Ani pri takomto chápaní obidvoch javov sa však kategoriálne nič nemení. Paradigmatické formy aj morfológické varianty sú formami tej istej frazeologickej jednotky. Pri syntaktických variantoch sa vyčleňujú dva základné podtypy, ktoré sa terminologicky označujú ako *konštrukčné* a *kvantitatívne syntaktické varianty*. Medzi kvantitatívne sa zaraďujú najmä prípady s fakultatívnym členom alebo bez neho, konštrukčné sú viacerých typov (Mlacek, 1972). Toto rozdelenie však nemá zásadnú dôležitosť, lebo i kvantitatívne varianty sú vždy aj konštrukčnými syntaktickými variantmi. Poukaz na kvantitatívnu zmenu v zložení je tu druhoradý, nemieri na podstatu, iba na javovú stránku pomenúvanej skutočnosti.

Popri variantoch je aj ďalší spôsob používania frazeologizmov. Ide o prípady, v ktorých sa na rozdiel od variantov narušajú ustálené morfológické, syntaktické alebo lexikálne vlastnosti frazeologizmu, a tým sa dosahuje aktuálny, nový význam celého spojenia. Tento jav sa nazýva *deštrukciou*, *aktualizáciou* alebo *parafrázovaním FJ*. Aktualizácie (tento termín je tu najbežnejší) už nie sú formami tej istej jednotky (kategoriálne) ako varianty, ale sú vlastne premenou danej jednotky na analogické voľné slovné spojenie. Pravda, miera narušania frazeologickosti je rozličná. V jednom prípade sa popri novom význame dosť zreteľne uchováva aj pôvodný, frazeologický význam spojenia (takže tu vzniká osobitné významové napätie medzi obidvoma významami, a preto takýto postup radi vyhľadávajú publicisti aj spisovatelia a básnici), kým v inom spojení pôvodný význam takmer celkom zaniká. Keďže sa môžu narušovať ustálené vlastnosti frazeologizmu z oblasti morfológie, syntaxe i lexikálneho obsadenia, analogicky podľa varian-

tov vydeľujeme aj *morfológické, syntaktické a lexikálne aktualizácie*.

Aktualizácie môžu mať aj komplexný charakter, keď sa narušajú ich ustálené vlastnosti z viacerých oblastí zároveň, napr. z morfológie a syntaxe, zo syntaxe a lexikálneho zloženia a pod. Z väčšieho počtu potenciálnych aktualizácií tohto druhu sa doteraz výraznejšie vyčlenilo iba niekoľko typov. Také je napr. *rozštiepenie frazeologizmu*, pri ktorom sa medzi slová pevne uzavretej jednotky vložia slová voľného kontextu: *Tichá voda medzi nami brehy podmýva*. (Štrasser) Iným javom je *odseknutie frazeologizmu*, ktoré je výraznou aktualizáciou, ale často (najmä pri skrátení prísloví a porekadiel) sa stáva východiskom vzniku nových frazeologizmov (tak vznikajú napr. mnohé okridlené výrazy). Do tejto skupiny patrí aj *frazeologická kontaminácia (vnútro-úrovňová i medziplánová)*. Keďže výskum týchto oblastí frazeológie je dosť sporadický alebo príležitostný, vystačuje sa s uvedenými termínmi, alebo sa pracuje s opisnými pomenovaniami. Niektorých oblastí aktualizovania FJ sa náš výskum ešte dosiaľ nedotkol, a tak sa ani nemohla preveriť nosnosť takých termínov známych zo všeobecnej frazeológie alebo z niektorých iných jednotlivých frazeológií, ako sú *frazeologická séria, frazeologická narážka, zvyšok frazeologizmu* (Rojzenzon, 1973).

Ani v týchto poznámkach, ktoré nadväzujú na citovaný článok o základných frazeologických termínoch a rozvíjajú ho, sme nevyčerpali problematiku celej slovenskej frazeologickej terminológie. Upriamili sme sa opäť na jednu skupinu termínov, a to na pomenovania súvisiace s jednou klasifikáciou frazeologizmov, ďalej so slovom ako komponentom frazeologizmu a ustálenou i voľnou premenlivosťou frazeologických zvrátov. Keďže ide zväčša o termíny, s ktorými pracuje iba novšia frazeologická teória (a mnohé sú pritom kalkmi z ruštiny), nezisťujeme tu také prehodnocovanie významov, aké sme našli pri starších termínoch zo základného pojmoslovía tejto disciplíny. Ďalej v skúmanej terminológii zisťujeme pomerne vysoký stupeň synonymity. Tu možno v súhlase so všeobecnou teóriou terminológie (Danilenko, 1971) konštatovať, že veľká synonymickosť je prejavom začiatočného štádia v rozvoji frazeologickej terminológie. Pri viacerých zo synonymných termínov sme však zistili náznaky významovej diferencovanosti. Aj tu je teda predpoklad (ako sme konštatovali pri niektorých základných termínoch), že sa s ďalším rozvojom celej tejto jazykovednej disciplíny bude organicky rozvíjať aj jej terminológia.

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

LITERATÚRA

- BEČKA, J. V.: Slovo, jeho význam a užití (skriptum). Praha 1968. 111 s.
- DANILENKO, V. P.: Leksiko-semantičeskije i grammatičeskije osobennosti slov-terminov. In: Issledovanija po russkoj terminologii. Moskva, Nauka 1971, s. 7—67.
- KUNIN, A. V.: Anglijskaja frazeologija. Moskva, Vysšaja škola 1970, 343 s.
- LEKANT, P. A.: K voprosu o minimalnoj jedinice frazeologii. In: Problemy frazeologii i zadači jejo izučeniya v vysšej i srednej škole. Vologda 1967, s. 153—160.
- MLACEK, J.: Frazeologická jednotka a záměna. Jazykovedný časopis, 24, 1973, s. 168—183.
- MLACEK, J. (1974a): Funkcia niektorých slovesných kategórií v ustálených spojeniach. In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 215—221.
- MLACEK, J. (1974b): Reduplikované častice a frazeológia. Slovenská reč, 39, 1974, s. 204—212.
- MLACEK, J.: Z terminológie slovenskej frazeológie. Kultúra slova, 9, 1975, s. 136—142.
- MLACEK, J.: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. Spoločenskovedný zôšit 9. Bratislava, SPN 1972. 84 s.
- ROJZENZON, L. I.: Lekcii po obščej i russkoj frazeologii. Samarkand 1973. 223 s.
- SMIEŠKOVÁ, E.: Predložkovo-menné konštrukcie vo frazeológii (so zreteľom na lexikografické spracovanie). In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 202—214.
- SMIRNICKIJ, A. I.: Leksikologija anglijskogo jazyka. Moskva, Vysšaja škola 1956.
- SANSKIJ, N. M.: Frazeologija sovremennogo russkogo jazyka. 2. vyd. Moskva, Vysšaja škola 1969. 231 s.
- ZUKOV, V. P.: Izučeniye russkoj frazeologii v otečestvennom jazykoznanii poslednich let. Voprosy jazykoznanija, 18, 1967, s. 104—113.
- ZUKOV, V. P.: O nesoizmerimosti komponentov frazeologizma so slovom. Russkij jazyk v škole, 1969, č. 3, s. 97—104.

Hysteron proteron

Kapitolky zo štylistiky (37.)

JOZEF MISTRÍK

Hysteron proteron je spojenie, v ktorom sa nevhodne uplatňuje časové určenie. Nevhodne preto, že je buď nedostačujúce, viacvýznamové, alebo protirečivé. Kolízie vo vyjadrovaní času vznikajú preto, lebo v jazyku je pomerne zložitá situácia pri vyjadrovaní gramatického i skutočného času. Napr. v slovenčine popri určitých slovesných tvaroch, ktoré jednoznačne vyjadrujú čas, existujú aj neurčité tvary, kto-

ré časový údaj vôbec nenesú. Neurčitými tvarmi sú napríklad prechodník a príchastia (*robiac, robiaci, robivši, robený*). Ich časová platnosť závisí od kontextu, v ktorom sa vyskytujú. Časová analógia nie je ani medzi tvarmi s príponou *-l* od dokonavých a nedokonavých slovies (*písal — napísal*). Najmä z uvedených dôvodov sa pri menšej nepozornosti dostáva do nesúladu zmysel textu s formálnymi gramatickými prostriedkami. Rozpor, nezhoda, nezrozumiteľnosť alebo nejasnosť vo vyjadrení času sa odborne nazývajú *hysteron proteron*. Hysteron proteron, ako ukážeme neskoršie, môže plniť aj funkciu rečnickej figúry, a vtedy sa nazýva aj hysterológia.

Kvôli názornosti uvidíme konkrétny príklad na hysteron proteron: *Na bratislavskej univerzite študovalo mnoho slávnych ľudí*. Pri kurzorickom čítaní a pri opore o širší kontext chápeme obsah vety v tom zmysle, že na bratislavskej univerzite študovali mnohí takí ľudia, ktorí sa neskôr stali slávnymi. Sama veta však takýto zmysel nedáva. Ba je nezmyselná, lebo z nej vyplýva, ako keby študenti bratislavskej univerzity boli slávni ľudia už počas svojho štúdia. A teraz preberieme niekoľko prípadov, na ktorých vysvetlíme, prečo dochádza k diskrepanciám medzi obsahom a formou výpovedí.

Adjektívne slovesné tvary neobsahujú časový prvok, sú mimočasové. Keď sa vyskytnú vo vete, chápeme ich automaticky v súlade s časom vyjadreným na prísudkovom slovese. Napríklad v spojení *navštívil nežijúceho tajomníka* sa príchastie prítomné zaraďuje do toho istého času, v ktorom je prísudkové sloveso, teda akoby v čase návštevy tajomník už nežil. Keby sa spojenie *nežijúci tajomník* chápalo v inom čase, než je čas prísudkového slovesa, muselo by sa presnejšie určiť príslovkovým určením, napríklad *navštívil teraz už nežijúceho tajomníka*. Logické je, že nežijúceho nemohol navštíviť, ale v texte sa to nehovorí. Spojenie *navštívil nežijúceho tajomníka* potom vyznieva komicky.

Rovnako by vyznelo aj spojenie *potom otvorili tak veľmi navštevované múzeum*. Múzeum sa totiž stalo veľmi navštevovaným až po otvorení. Ale pôvodne uvedené spojenie hovorí, akoby múzeum boli otvorili v tom čase, keď už bolo navštevované. Aj toto spojenie treba upraviť tak, aby sa odstránil hysteron proteron. Môže sa to urobiť za tú cenu, že vznikne opisná konštrukcia, asi takto: *potom otvorili múzeum, ktoré je dnes veľmi navštevované*; alebo *potom otvorili múzeum, ktoré sa po čase stalo veľmi navštevovaným*. Ešte uvidíme dva príklady na nevhodné uplatnenie časového určenia: *V septembri k nám prišiel obľúbený profesor fyziky*. Bol som práve u riaditeľa, keď mu doručili podpísanú zmluvu. Ak sa v uvedených spojeniach majú adjektívne prívlastky zaradiť do času nasledujúceho po časoch v prísudkoch, potom treba výpovede spresniť vsunutím adverbiálneho určenia. V prvom prí-

pade treba povedať, že *prišiel profesor fyziky, ktorého si neskôr žiaci veľmi obľúbili*. V druhom prípade, že *riaditeľovi doručili zmluvu, ktorá je už dnes podpísaná*. Príčinou nepresného vyjadrenia bola v oboch prípadoch prílišná snaha o komprimovanie, zhustenie výpovede.

Hysteron proteron vzniká vo vete vtedy, keď sa pripustí kolízia pravej hypotaxy s nepravou hypotaxou. Vysvetlíme túto vec na vete *Pod lipou boli psičatá, ktoré sa narodili len pred niekoľkými hodinami*. Keď sa spojenie *pred niekoľkými hodinami* chápe so zreteľom na čas, v ktorom hovoriaci vypovedá, vtedy ide o nepravú hypotaxu, a teda o hysteron proteron. Spojenie je nezmyselné, lebo mu rozumieme tak, že najprv boli psičatá pod lipou a až potom sa narodili. Ale keď sa spojenie *pred niekoľkými hodinami* chápe so zreteľom na čas slovesa boli, vtedy ide o pravú hypotaxu, a teda spojenie nie je nezmyselné. Kolízia sa odstráni tak, že sa druhá veta dá do predminulého času: *ktoré sa boli narodili len pred niekoľkými hodinami*. Ako druhá možnosť by bol opis asi takýmto spôsobom: *Pod lipou boli psičatá, ktoré boli vtedy len niekoľko hodín, staré. — Psičatá, ktoré boli pod lipou, mali vtedy len po niekoľko hodín*. V súčasných športových reportážach sa dosť často vyskytuje hysteron proteron takéhoto druhu: *Na ihrisko sa vrátil hráč, ktorý dal gól*. Z vety nie je jasné, či hráč bol úspešný pred odchodom z ihriska a či po návrate. Do vzťažnej vety treba doplniť bližšie časové určenie takého druhu ako *predtým* alebo *potom*. Uvedieme ešte príklad vybratý z tlače: *Členské schôdze strany sa skončili. Okresné výbory sa na ich rokovania dôsledne pripravovali, čo sa prejavilo aj na ich úrovni*. Keby v podradenej vete druhého súvetia nebol osobitný časový údaj typu *potom*, súvetie by nebolo jednoznačné. Slovo *úroveň* by sa totiž mohlo vzťahovať rovnako na *schôdze strany*, ako aj na *rokovania*. Spojenie by síce nebolo nezmyselné, ale nebolo by ani presné. A ešte jeden príklad na hysteron proteron, ktorý vznikol kolíziou pravej a nepravej hypotaxy: *Videli ste človeka, ktorého zhodili z lietadla*. Zo štylizácie nevidno, kedy ho zhodili, či predtým, ako sme ho videli, alebo až po tom, čo sme ho videli.

Najčastejšie však hysteron proteron vzniká vtedy, keď sa popri slovese vyskytuje podstatné alebo prídavné meno. Prídavné meno nie je schopné vyjadriť čas, a tak mu potom musí vždy „vypomôcť“ také slovo, ako už, *potom*, *neskoršie*, *predtým* a podobne. Už v úvode sa uviedol jeden príklad. Ďalší príklad na substantívum a adjektívum, ktoré kvôli jasnosti treba časovo zaradiť s využitím časových slov: *Bol som tam so svokrom* (namiesto: *s terajším svokrom*). *My, maturanti, sme sa rozchádzali veľmi ťažko* (namiesto: *My, vtedy ako maturanti, rozchádzali sme sa veľmi ťažko*). *Najviac ma prekvapil ťažko chorý brat* (namiesto: *vtedy ešte ťažko chorý brat*). Ako vidieť, bez presnejšieho časového určenia by vety mohli dostať celkom iný význam.

No hysteron proteron čiže hysterológia je známy aj ako rečnícka figúra. Ako rečnícka figúra sa používa na zdôraznenie slova invertovaním spojenia, v ktorom poradie slov určila časová postupnosť. Napríklad namiesto logického *sedi doma a číta* sa použije *číta a sedí doma*. Iný príklad: namiesto *hrali obetavo, a zvíťazili* sa použije toto poradie: *zvíťazili a hrali obetavo*. Z umeleckej spisby: *Váš muž je mŕtvy a dáva vás pozdravovať*. (Faust)

Ako vidieť, časová následnosť nie je vždy určená významom slov, slovosledom alebo gramatickými príponami. Vtedy, keď poradie nie je jednoznačné, môžu vzniknúť nedorozumenia alebo nezmysly. Zanedbanie časového určenia nemení len zmysel vety, ale neraz podstatne mení aj zmysel rozsiahleho textu. Pojem hysteron proteron nevznikol iba preto, že časová inverzia môže slúžiť ako rečnícka figúra, ale aj preto, že časová mnohznačnosť výrazu v texte nie je zriedkavým zjavom. A aj preto, že takáto skrytá chyba môže mať ďalekosiahle dôsledky.

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

Zdvojené spoluhlásky II

(Dokončenie)

ABEL KRÁĽ

c) Ak sa na hranici predpony a koreňa (základu) slova stretne niektorá zo spoluhlások *t, d, f, ě* s úžinovou spoluhláskou *s, z, š, ž*, vyslovuje sa alebo zdvojená polozáverová spoluhláska (pri tesnom spojení), alebo sa uskutoční iba voľné spojenie, pri ktorom po záverovej fáze nasledujúci sykavý šum má dlhšie trvanie, ako je to pri jednoduchých (nezdvojených) polozáverových spoluhláskach, takže v druhej časti sa vníma úžinová spoluhláska. Takto sa vyslovujú napríklad slová *nadšenec, nadšenie, nadšený, nadšiť, nadšivok, odsúdiť, odsun, odsypať, odžuť, odšumiť, odzemie, odzubadliť, odžať, odžiť si, podsada, podsádka, podseknúť, podsekretariát, podsev, podsiať, podsunúť, podsypať, podšiť, podšivka, podzáмок, podzemie, podzemnica, podzol, podžalúdkový, podžierať, podžupan, predsieň, predsudok, predsunúť, predzápal, predzápas, predžalúdok* atď.

Pri tzv. tesnom spojení vznikajú tu typické zdvojené spoluhlásky, ktoré možno náležite transkribovať zvoleným znakom pre zdvojenosť:

[na>čeňec, na>čeňje, na>čení, na>čít, na>čivok, o>cúdiť, o>cun, o>cipať, o>žuť, o>čumjeť, o>zemje, o>zubadiť, o>žať] atď.

Pri tzv. voľnom spojení by bola vhodnejšia (presnejšia) napr. takáto transkripcia: [natšeňje, natšení, natšiť, natšivok, otsúdiť, otsun, otsipať, odžuť, ošumjeť, odzemje, odzubadiť, odžať] atď. Zdá sa, že práve takúto výslovnosť chcel kodifikovať H. Bartek (1944, s. 106). Tento typ výslovnosti sa dnes pokladá za závažný v tzv. vyššom štýle spisovnej výslovnosti. Práve preto, aby sme nemuseli priveľmi zatažovať fonetické záznamy spisovnej výslovnosti rozličnými znakmi a aby sme napriek tomu rešpektovali nevyhnutnú mieru variabilnosti vo výslovnosti takýchto hláskových celkov, zvolili sme na záznam tzv. zdvojených spoluhlások voľného i tesného spojenia vnútri slova znak [>t, >c, >s...]. Tento znak si totiž nevynucuje interpretáciu, že ide o zdvojenosť označenej hlásky bez ďalšej artikuláčnej zmeny, napr. zmeny v artikuláčnom mieste počas jej výslovnosti.

V medzislovnej fonetike sa aj pri stretnutí spoluhlások *t, d, t, d'* so spoluhláskami *s, z, š, ž* v neutrálnom i vyššom štýle vyskytuje iba voľné spojenie, ktoré však zapisujeme znakmi príslušných znelych alebo neznelých spoluhlások s oblúčikom na označenie viazanej (splyvavej) výslovnosti. Slovné spojenia *od soboty, pod sedlom, od šuhaja, plot stojí, pod sem, volať sa, spievať si* transkribujeme teda takto: [ot soboti, pot sedlom, ot šuhaja, plot stojí, pot sem, volať sa, spievať si].

Zdá sa, že rozdiel vo výslovnosti týchto spoluhláskových skupín (záverová a úžinová spoluhláska) vnútri slova a medzi slovami pozorovali aj iní autori (pozri Pauliny — Ružička — Štolc, 1968), no ich ortoepické vysvetlenie v skutočnosti protirečilo známemu faktu o nerovnakej zreteľnosti hranice medzi koreňom a príponou a koreňom a predponou (Pauliny 1968, s. 92). V predponovom slove *nadsadiť* predpokladali napr. výslovnosť zdvojenej spoluhlásky, t. j. v ich transkripcii [naccadiť], ale medzi slovami, kde by hranica mala byť takisto výrazná, zaznamenali zjednodušenú výslovnosť: [plo_ca zvalil] (op. cit., s. 42). S ohľadom na jestvujúci typ tesného spojenia bol záznam [naccadiť] vnútri slova ešte prijateľný. Mohlo sa predpokladať, že hovoriaci so slovenským materinským jazykom nebudú tento záznam chápať ako príkaz vyslovovať dve úplné spoluhlásky, v ktorých sa aj prvá spoluhláska vysloví s explóziou. Ale na zachytenie medzislovných asimilačných javov bol už tento záznam celkom nevhodný, lebo tu je práve typ tzv. voľného spojenia so zmenou miesta artikulácie základný a pri zázname [ploc sa zvalil], resp. [ploc sa zvalil] vznikalo nebezpečenstvo nevhodného výkladu, že sa majú vyslovíť dve (artikulácie úplné a rovnaké) spoluhlásky príslušného typu, keďže tu ide o realizáciu potenciálne samostatných jednotiek

(slov). Zvolená transkripcia bola teda príručka na to, aby sa pri zjednodušenom výklade mohla použiť na prípady „tesného“ i „voľného“ spojenia vnútri slova i medzi slovami.

d) V slove *dcéra* sa vyslovuje iba jednoduché *c*: [céra].

3. Iba v niektorých prípadoch sa zdvojená spoluhláska vyslovuje vtedy, keď sa na morfematickej hranici stretne polozáverová a úžinová sykavá spoluhláska, ktoré sa neodlišujú miestom artikulácie. Slová *väčší*, *väčšina*, *väčšinou* atď. vyslovujeme [ve>čí, ve>čina, ve>činou], ale slová *väčšmi*, *najväčšmi* sa v spisovnej slovenčine vyslovujú s nezdvojenou spoluhláskou: [večmi, največmi], lebo sú v nich vedľa seba tri spoluhlásky.

4. Zdvojená spoluhláska sa vyslovuje aj vtedy, keď sa na hranici koreňa (základu) a predpony slova, v kompozitách na hranici slovných základov alebo na hranici samostatných slov, medzi ktorými nie je prestávka, stretne niektorá zo spoluhlások *t*, *d* so spoluhláskou *t*, *d*, alebo spoluhláska *t*, *d* so spoluhláskou *t*, *d*. Tu rozlišujeme dva prípady:

a) Vyslovuje sa alebo zdvojená spoluhláska bez zmeny miesta artikulácieho dotyku jazyka (tesné spojenie), alebo s takouto zmenou (voľné spojenie), pričom sa však vníma zdvojená spoluhláska. Tak je to v slovách a spojeniach *vdelenie*, *oddiel*, *odďaleka*, *oddeľovať*, *oddeliť*, *oddialený*, *odtiaľ*, *odtekať*, *stamodtiaľ*, *podťať*, *podtekať*, *podtemenný*, *podtiahnuť*, *podtiecť*, *podtínať*, *deväťdobý*, *päťtaktový*, *päťtonový*, *päťdekovec* — [o>deleňie, o>dĕiel, o>ďaleka... o>tĕiaľ, o>tekať, po>teme>ní... ěeve>dobí, pe>taktoví] atď.

Na hranici slov vyslovených bez prestávky sa v neutrálnom a vyššom štýle spisovnej výslovnosti vyskytuje iba voľné spojenie. Budeme ho transkribovať podobne ako iné prípady voľného spojenia na hranici slov: [pret_tebou, pod_ďumbierom, hlat_ťa_trápi, brad_ďieučafa, veť_tušil, poď_domou, zavolaď_domou].

b) V tejto pozícii sa vyskytuje aj výslovnosť s dvoma explóziami, takže nevzniká zdvojená spoluhláska. Výslovnosť s dvoma explóziami prichádza iba v skupine *tt*, *dd*, nie v skupine *tť*, *dd'*. Vtedy predchádzajúce slová a slovné spojenia musíme zapísať takto: [peťtaktoví, peťtonoví, peďdekovec, ěvedďdobí, poď domou, veť tušil, maď ěuovot]. Výslovnosť s dvoma explóziami (t. j. výslovnosť s nezdvojenou spoluhláskou) je charakteristická pre vyšší štýl spisovnej výslovnosti.

V neutrálnom a vo vyššom štýle spisovnej výslovnosti sa nevyslovujú zdvojené spoluhlásky ani v týchto prípadoch:

a) Pri stretnutí predopodnebných a ďasnových záverových spoluhlások (*t*, *d* — *t*, *d*) nevznikajú v spisovnej výslovnosti zdvojené spoluhlásky, ak sa tieto hlásky nachádzajú v susedstve ďalšej spoluhlásky. V skupine troch spoluhlások tieto spoluhlásky alebo spĺývajú, ale-

bo jedna z nich zaniká. Výnimku tvorí zriedkavý prípad zložených slov (kompozít) *päťdňový*, *deväťdňový*. V týchto slovách vyslovujeme zdvojené spoluhlásky: [pe>dňoví, deve>dňoví].

b) Ak sa na morfematickej hranici alebo na hranici slov stretne úžinová sykavá spoluhláska (/s, z/) s temnou úžinovou sykavou spoluhláskou (/š, ž/), nastáva znelostné spodobenie, no nevyslovuje sa zdvojená spoluhláska. Slová ako *rozšíriť*, *rozžiariť*, *rozžialiť*, *rozžeravený*, slovné spojenia ako *raz žil*, *laz šumel*, *pes šiel*, *dones ženám* vyslovujeme takto: [rosšíriť, rozžjariť, rozžjaliť, rezžeravení, raz žil, laz šumel, pes šjel, do ňez ženám]. Výslovnosť [ro>šíriť, ro>žjariť, laš šumel] atď. charakterizuje nižší štýl výslovnosti. Kodifikáciu, ktorá je v Pravidlách slovenského pravopisu (1971, s. 30), pokladáme za správnu. Potom však musíme upozorniť, že v niektorých prácach sa chybné pripúšťa ako rovnocenný variant aj výslovnosť [ro>šíriť], no súčasne sa za spisovnú pokladá iba výslovnosť [rozžeraviť, rozžjaliť] atď. (porov. Oravec — Laca, 1973, s. 52). Na takúto kodifikačnú úpravu niet potrebných dôvodov ani v teórii, ani v jazykovej praxi.

Ak sa na hranici morfém (alebo slov) stretne úžinová predočasnová spoluhláska s, z s polozáverovou zadodasnovou č, dž, uskutočňuje sa tiež iba znelostné spodobenie. Slová a slovné spojenia ako *rozčesať*, *sčítať*, *sčervenieť*, *sčervivieť*, *nanos čečiny*, *plný voz čerešieň* a pod. vyslovujeme [rosčesať, sčítať, sčervenieť, sčervivieť; nanos čečiny, plní vos čerešieň]. Výslovnosť [ščesať, ščervivieť, nanoš čečini] je výslovnosť nižšieho štýlu.

c) Zdvojená spoluhláska nevzniká ani pri stretnutí dvoch polozáverových spoluhlások, ktoré sa odlišujú miestom artikulácie. Vyslovujeme [hocčo], nie [hoččo], [noc čerňje], nie [noč čerňje]. [hoc ča-**kal**], nie [hoč čakal], [pec čistí], nie [peč čistí]. Pri stretnutí týchto spoluhlások nezaniká ani explozívny šum prvej spoluhlásky. Obidve spoluhlásky sa vyslovujú bez podstatnej spodobovacej zmeny v mieste artikulácie.

d) Ak sa vnútri zloženého slova na hranici slovných základov a medzi slovami stretne niektorá z polozáverových spoluhlások (/c, dz, č, dž/) s úžinovou sykavou spoluhláskou (/s, z, š, ž/), splynie oslabený explozívny šum polozáverovej spoluhlásky so sykavým šumom nasledujúcej úžinovej spoluhlásky, no nevyslovuje sa zdvojená spoluhláska. Nastane iba eventuálne znelostné spodobenie. Tak je to napr. v slovách a slovných spojeniach *viacsemenný*, *viacsýty*, *hoc zavolať*, *vec zbstala*, *nezamoč si ruky*, *zoskoč zadom* a pod. Vyslovujeme [vjacseme>ní, vjacsíti, hoz zavolať, vez zostala, ňezamoč si ruki, zoskož zadom].

Z á v e r

V spisovnej slovenčine jestvuje niekoľko typov spojenia (splývania a asimilácie) spoluhlások a zdvojených spoluhlások. V súvislosti so vznikom zdvojených spoluhlások v spisovnej výslovnosti treba konštatovať, že najtesnejšie spojenia sa zjavujú na konci slova (koreň, resp. základ slova a prípona). Voľnejšie je spojenie spoluhlások na začiatku slova (koreň, resp. základ slova a predpona). Ešte voľnejšie je spojenie v zložených slovách (kompozitách) a najvoľnejšie sa hlásky spájajú na hranici slov, ktoré sa vyslovia splývavo, t. j. bez prestávky. Tento záver súhlasí so základným konštatovaním, ktoré sme citovali v prvom článku o zdvojených spoluhláskach z práce E. Paulinyho (1938, s. 92).

Zdvojené spoluhlásky sa v spisovnej slovenčine najčastejšie vyskytujú vnútri slova (typ *vyšší, predsa, otca, poďte, predtým, odcestovať, nadšený, väčší, odtiaľ*). Na hraniciach samostatných slov vyslovených bez prestávky sa zdvojené spoluhlásky vyslovujú najmä v predložkových spojeniach (typ *nad tunelom, pod cestou*).

Kabinet fonetiky
Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

- BARTEK, H.: Správna výslovnosť slovenská. Bratislava-Martin 1944. 316 s.
KRÁL, A.: Samohláskové skupiny, dvojhlásky a tzv. nepravé dvojhlásky. Spoluhláska j. Kultúra slova, 9, 1974, s. 257—263.
KRÁL, A.: Zdvojené spoluhlásky I. Kultúra slova, 9, 1975, s. 148—154.
ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 598 s.
PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, 124 s.
PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, 583 s.
Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, 422 s.

Ks

Text svadobných telegramov

VILIAM OBERT

Svadobný telegram je istý zaužívaný spôsob písomného (telegrafického) vyjadrenia sympatie (blahoželania a pod.) pri vstupe dvojice do spoločného života. Príbuzní, priatelia alebo spolupracovníci svadobným telegramom prejavujú svoju účasť na svadobnom akte novomanželov. Texty svadobných telegramov majú isté špecifické črty, preto si v príspevku chceme tieto texty všimnúť bližšie.

Z hľadiska zastúpenia motívov (obrazov) a ich zacielenia na svadobný akt možno vydeliť tieto tri okruhy textov svadobných telegramov:

1. Telegramy, v ktorých sa obligátnym spôsobom vyslovuje blahoželanie, resp. želanie istých priaznivých životných podmienok, ktorých určenosť a ohraničenie sú motivované vznikom a existenciou novej situácie (*Na spoločnej ceste životom veľa šťastia, porozumenia a lásky! — Žite tak, aby Vám všetci závideli!*).

2. Telegramy, ktoré zaznamenávajú všeľudskú životnú pravdu, myšlienku aplikovateľnú na danú situáciu (*Je na svete mnoho darov, / ktoré možno dať, / ale šťastie v manželstve / možno iba priat! — Stretnúť sa a rozumieť si je viac ako bohatstvo!*).

3. Telegramy výlučne humorného, resp. až sarkastického obsahu; najčastejšie obsahujú rodičovské a erotické motívy (*Môj telegram ku Vám letí / a prajem Vám veľa detí! — Čo si chytil, to si drž, / druhým ženám pokoj už! — Tvoja nech je paňou kľúčov / a Ty pekne pod papučou!*).

Ak sa na svadobné telegramy budeme pozeráť ako na texty ľudovej povahy, ktoré majú okrem zábavnej zložky (prejavuje sa prevažne ako súčasť svadobných obradov) aj zložku výnimočnú a sprostredkovaciu, vystupuje do popredia otázka ich spoločenskej vhodnosti a nevhodnosti. Najmä texty tretej skupiny majú tendenciu inklinovať k hranici, ktorá presahuje rámec spoločenskej vhodnosti.

Domnievame sa, že spoločenská vhodnosť, resp. nevhodnosť svadobných telegramov súvisí viac-menej s príznakovosťou slova. Príznakovosť slova funguje v textoch svadobných telegramov v dvoch rovinách:

1. v detailnosti (minucióznosti) výrazu a
2. v neúplnosti (implicitnosti) výrazu.

Detailnosť výrazu má svoje zázemie v ornamentike, vo výrazovej kvetnatosti (poetizácii), ktorá v ľudovom prostredí nachádza so zreteľom na osobitosť textov svadobných telegramov úrodnú pôdu. Výrazová kvetnatosť sa prejavuje v štylizácii, ktorou sa má dosiahnuť akési „extempore“ — usmernenie myšlienky s cieľom osobitne zaujať,

upútať pozornosť, ozvláštniť atmosféru. Z toho vyplýva, že ornamentika značí zameranie sa na tvar, zvláštnosti, ktoré sa v praxi prejavujú v subjektívnej voľbe priamych a nepriamych pomenovaní pri „režirovaní“ istých tematických motívov (obrazov).

Z nepriamych pomenovaní si možno všimnúť metaforu (*Nech pláva loď Vaša do prístavu šťastia a lásky!*), personifikáciu (*Nech sa spoja všetky priania, / ktoré srdce Tvoje chová, / život nech Ti bez prestania / kvety sype zas a znova!*), metonymiu (*Veľa šťastia do nového života / a do roka proroka!*), synekdochu (*Dvom srdciam jedno šťastie prajem!*), perifrázu (*Na cestách života, ktoré sú ťažké, / prajem Vám obom kvitnúce šťastie!*), hyperbolu (*Nech Vám šťastie z neba letí, / za tri roky sedem detí!*), symbol (cesta — *Nech vernosť a láska Vašu cestu krášli, / aby ste v manželstve pravé šťastie našli!*, kroky — *Nech Vaše kroky nikdy nekropia slzy / a myseľ neblúdi v tmách, / nech život Váš je taký krásny / ako modré nebo nad horami!*, bocian — *Pozor, Marienka, bocian letí, / objednávku má na deti. / Vyber si aspoň dve / a to hneď po svadbe!*, srdce — *Srdcom ste sa pochopili, / bozkom lásku spečatili / a, ako to býva zvykom, / za rok kráčajte s kočíkom!*), alegóriu (*Vystavte si hniezdo vlastné, / žite si v ňom šťastne, šťastne! / A do roka nech v ňom kráča / roztomilé malé vtáčat!*), epiteton (*Až dozvuči dvojité áno / a závoj snehobiely zastreje Tvoju tvár, / v manželskom živí poznajte len lásku / a vernosť, / ale nikdy žiaľ a klam!*), intenzitné prirovnanie (*Dnes sa splnil Vášho žitia / krásny sen, / kiež by ste boli vždy takí šťastní / ako v dnešný deň!*) a i.

Z priamych pomenúvaní majú zvýšený výskyt deminutíva a hypokoristiká: *Zbohom slivovička, / zbohom, borovička, / od dneskajška výplaty / berie moja polovička! — Svet je veľký, štát je malý, / preto Ďurko, napni svaly / a daj štátu, čo mu patrí, / dvanásť synov ako Tatry!*

Neúplnosť (implicitnosť) výrazu sa prejavuje vo vypúšťaní zložiek vety a témy na základe ich nadbytočnosti z hľadiska danej alebo predpokladanej komunikačnej situácie a prechodom týchto prvkov do podtextu. Podtext (napätie medzi významom a tvarom) funguje v textoch svadobných telegramov veľmi efektívne, jeho zastúpenie je pomerne vysoké, pričom svoju pôsobnosť uplatňuje predovšetkým v rámci tretej skupiny textov: *Veľa šťastia ženíchovi, / veľa šťastia neveste, / ešte viacej synčekovi, / čo je možná na ceste! — Veľa šťastia, krásy, / čo si zameškala, daj si!* V mnohých podobných prípadoch podtext vzniká ako dôsledok možnosti pomenúvať jediný (v našom prípade najčastejšie tabuovaný) jav niekoľkými výrazovými prostriedkami.

Úsilie odosielateľa telegramu zdôrazňovať v textoch svadobných telegramov explicitnosť (úplnosť výrazu) vedie k vulgarizácii myšlienky,

resp. zámeru, ktorý má domovské právo azda iba v podtexte: *Mnoho práce, veľa chuti, / čo sa aj hneď postel' zrúti, / svadobná noc síce krátka, / ale stačí na dvojčatká!*

Z nášho stručného rozboru textov svadobných telegramov vyplýva, že ľudovosť týchto textov si vynútila istú šablónovitosť, ktorá chce užitočnosť textu vyvážiť „literárnosťou“ (výrazovou kvetnatosťou). Tá však iba miestami korešponduje s klasickým folklórnym jazykovým fondom. Na druhej strane za spoločensky nevhodné treba pokladať tie texty, v ktorých podtext zatláča do úzadia vlastný text, resp. tie, ktoré smerujú explicitnosťou — ako sme na to poukázali v predchádzajúcom výklade — jednostranne k vyzdvihovaniu intímnych vzťahov súvisiacich so sobášnym aktom novomanželov.

*Pedagogická fakulta
Lomonosovova 1, Nitra*

ROZLIČNOSTI

Tvary typu kapry a komáre

Pri skloňovaní podstatných mien mužského rodu zakončených na *r* a *l* badať isté ťažkosti, lebo je pri nich kolísanie medzi tvrdým a mäkkým typom. Skloňovaniu neživotných substantív na *r*, *l*, najmä prevzatých, pri ktorých je najviac problémov, sa venovala v normatívnych príručkách, ako aj v časopiseckých príspevkoch dostačujúca pozornosť. Malá pozornosť sa doteraz venovala skloňovaniu zvieracích podstatných mien. V poslednom čase sa tejto otázky dotýka L. Dvonč v článku Skloňovanie slova *brojler* (KS, 8, 1974, s. 302—304), o tvare 1. a 4. pádu množného čísla slova *pudel* sa píše v časopise Kultúra slova (6, 1972, s. 360—361) a o skloňovaní slova *brojler* aj v krátkom príspevku v Kultúre slova (5, 1971, s. 249—250). Morfológia slovenského jazyka rieši otázku skloňovania zvieracích podstatných mien v množnom čísle iba všeobecne, bez osobitného zreteľa na slová zakončené na *r*, *l*.

Ide vlastne len o tvar 1. a 4. pádu množného čísla, lebo iba v pluráli sa tieto substantíva skloňujú podľa neživotných vzorov. Na spoluhlásku *r*, *l* sa končí pomerne veľa názvov domácich zvierat, vtákov, rýb, cudzokrajných živočíchov, ako aj chrobákov a iného hmyzu. Niektoré

z takýchto názvov prechádzajú v pluráli k vzoru *dub*, iné zasa k vzoru *stroj*. V Slovníku slovenského jazyka (ďalej SSJ) sa názvy mnohých živočíchov tohto typu neuvádzajú a plurálová forma sa tu označuje nedôsledne, ba často chýba. Preto sme zamerali pozornosť na túto skupinu substantív a preskúmali sme materiál zo SSJ, ako aj z rozličných odborných prác a praktických príručiek. Zistili sme, že plurálové formy zvieracích substantív na *r*, *l* sa tvoria podľa týchto zásad:

Podľa vzoru *stroj* sa v pluráli skloňujú názvy so zakončením *-ár* (v domácich slovách je to často odvodzovacia prípona). Napr. *gunár* — *gunáre*, *komár* — *komáre* (aj *pakomár* — *pakomáre*), *somár* — *somáre*, *jaguár* — *jaguáre*. Podobne sa skloňujú aj názvy vtákov, ako napr. *kazuár*, *rybár*, *vodnár*, *tesár*, *brlohár*, *brehár*; názvy psov pomenovaných podľa istých poľovných vlastností, napr. *vodár*, *stopár*, *hrobár*; názvy chrobákov a motýľov, napr. *zdochlinár*, *drvinár*, *malinár*, *ostrôžkár*; názvy trofejovej zveri pomenovanej podľa istých znakov, najmä podľa vzhľadu parožia, napr. *samotár*, *lopatár*, *varechár* (i *va-reškár*), *paličkár*.

Plurálovú formu s koncovkou *-e* majú aj názvy domáceho pôvodu, pri ktorých je po mäkkej alebo pernej spoluhláske prípona *-iar*. Napr. názvy vtákov *lastovičiar*, *lyžičiar*, *stepiar*, *hadiar*; názvy poľovných psov *farbiar*, *jarabičiar*, *prepeličiar*; názvy hmyzu *húseničiar*, *smoliar*, *kožiar*; názvy poľovných zvierat *bakuliár*, *parochniar*; názov cicavca *mravčiar*.

Sem patria aj zdomácnené názvy so zakončením na *-er* (s pohyblivým *e*), napr. *tiger* — *tigre*, *seter* — *setre* (v kynologickej literatúre sa používa aj v nezdomácnenej podobe *setter* — *settery*), ako aj slovo *netopier* — *netopiere*.

Podľa vzoru *dub* (t. j. v 1. a 4. páde plurálu je sufix *-y*) sa skloňujú slová, ktoré sú zakončené inak, ako sme uviedli vyššie. Najčastejšie je to zakončenie na *-or*, napr. *úhor* — *úhory*, *škvor* — *škvory*, *piskor* — *piskory*, *tchor* — *tchory*, *byľomor* — *byľomory* (aj *plodomor* — *plodomory* a *pupeňomor* — *pupeňomory*). Sem patria aj rozličné prevzaté názvy zvierat, napr. *aligátor*, *kondor*, *vizor* (holub). Tak isto sa skloňujú aj slová, pri ktorých je v zakončení *-or* pohyblivé *o*. Napr. *bobor* — *bobry*, *kapor* — *kapry*, *zubor* — *zubry*, *obor* — *obry* (holub, králik).

Rovnako sa skloňujú slová so zakončením na *-er* (s pevným *e*), napr. *káčer* — *káčery*, *zver* — *zvery*. V tejto skupine sú prevažne slová cudzieho pôvodu a označujú plemená psov, napr. *cocker*, *boxer*, *pointer*, prípadne iné zvieratá, ako je napr. *jeseter* (ryba), *tipler* (holub), *hunter* (kôň). Niektoré majú zakončenie na *-ér*, resp. *-iér*. Napr. názvy psov *teriér* (aj *foxteriér*, *bullteriér* a i.), *aportér*, *kariér* (holub).

Takto sa skloňujú aj názvy na *-ur, -úr*, napr. *kocúr — kocúry, štúr — štúry, tur — tury* (aj *pratur — pratury*) a na *-ír, -ýr*, napr. *upír — upíry, vampír — vampíry, výr — výry*.

Slová zakončené na spoluhlásku *l* sa skloňujú podľa vzoru *dub*, ak vychodia na *-al, -ál, -iál*. Napr. *narval, šakal, pardál, gaviál*; na *-ol*, napr. *byvol, sokol, vól*; na *-ol* s pohyblivým *o*, napr. *broľ — orľy, osol — osľy*; na *-ul*, napr. *hucul* (plemeno koní); na *-il, -íl*, napr. *kančil, mandril, vodomil, krokodíl*.

Podľa vzoru *stroj* sa skloňujú slová na *-iel* a *-el* (s pohyblivým *e*), napr. *daniel — danieler, pudel — pudle*. V názve *španiel* (v odbornej literatúre aj *speniel*) a *cockerspaniel* sa v SSJ uvádza plurálová forma s koncovkou *-y*. V slovakizovanej podobe týchto názvov by bolo prirodzenejšie skloňovanie podľa vzoru *stroj*. Inak sem patria, pravdaže, všetky názvy zakončené na *ľ*. Napr. *dateľ, hýľ, chriašťaľ, motýľ, syseľ, moľ* (je aj forma *moľa*), *šimeľ*.

Pravidlá o skloňovaní neživotných maskulín na *r, l* treba doplniť zásadami o ohýbaní zvieracích názvov. Možno ich formulovať takto: Zvieracie podstatné mená mužského rodu na *r, l* prechádzajú v pluráli ku vzoru *stroj*, ak sú zakončené na *-ár, -iar, -ier* a *-er* (s pohyblivým *e*) alebo na *-iel* a *-el* (s pohyblivým *e*). Názvy s iným zakončením prechádzajú v množnom čísle ku vzoru *dub*.

K. Palkovič

SPRÁVY A POSUDKY

Konferencia bratislavských učiteľov slovenčiny

26. marca 1975 v aule Gymnázia na Tomášikovej ul. v Bratislave sa konala celomestská konferencia o vyučovaní slovenčiny. Usporiadateľmi konferencie boli: odbor školstva NV hlavného mesta SSR Bratislavy a Pedagogický ústav mesta Bratislavy. Na konferencii sa zúčastnili profesori slovenčiny z bratislavských stredných škôl, vybratí učitelia slovenčiny na školách 1. cyklu, zodpovední funkcionári škôl 2. cyklu, metodici a zástupcovia výskumných a vedeckých ústavov.

Po otvorení konferencie (E. Pijáková, riaditeľka Pedagogického ústavu mesta Bratislavy) a príhovore J. Dianovského, vedúceho odboru školstva Národného výboru hlavného mesta SSR Bratislavy, predniesol hlavný referát o súčasnom stave, úrovni a výsledkoch vyučovania slovenčiny na

školách 2. cyklu v Bratislave V. Greksa, vedúci pedagogického oddelenia odboru školstva NV hlavného mesta SSR. Dôležitú časť referátu tvoril rozbor výsledkov prieskumu, ktorý sa urobil na 2 gymnáziách a na 2 stredných odborných školách v Bratislave. Prieskum mal za cieľ zistiť u žiakov úroveň ovládania jazykového a štylistického učiva, ako aj učiva z literárnej zložky predmetu. Výsledky prieskumu v jazykovej a štylistickej zložke predmetu ukázali, že žiaci majú primerané vedomosti zo štylistiky a z gramatiky a vedia ich vo vlastnej jazykovej praxi využívať; najslabšie vedomosti u žiakov sa pritom zistili v okruhu skladby. Náprava tohto stavu sa má docieľiť tak, že sa vo vyučovaní skladby zdôrazní sémantická zložka, ako aj orientáciou vyučovania na dynamický model rečovej činnosti, pri ktorom by nešlo ani tak o rozbor, resp. rozkladanie jestvujúcich viet, lež o aktívne tvorenie, skladanie nových, vlastných viet. Pri doškolovaní vyučujúcich sa má klásť dôraz na marxisticko-leninskú koncepciu jazyka a jazykovedy.

Po úvodnom referáte nasledovali referáty pracovníkov Výskumného ústavu pedagogického v Bratislave o niektorých parciálnych otázkach vyučovania slovenčiny na školách 2. cyklu: doc. dr. J. Koutun hovoril o funkcii metódy vo vyučovaní literatúry a dr. J. Ballay o rozvíjaní myslenia žiakov v jazykovom vyučovaní.

V rámci diskusie predniesli pripravené diskusné príspevky viacerí profesori slovenčiny na bratislavských školách 2. cyklu. Hovorili o svojich skúsenostiach z rozličných typov vyučovacích hodín na všeobecnovzdelávacích, odborných aj učňovských školách, o využívaní učiva slovenského jazyka a literatúry na výchovu k proletárskemu internacionalizmu a socialistickému vlastenectvu, o využívaní didaktických pomôcok na hodinách slovenčiny a o ďalších otázkach. V diskusii vystúpili aj pracovníci Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV: dr. J. Kačala zdôraznil potrebu venovať zvýšenú pozornosť jazykovej kultúre a dr. J. Oravec hovoril o niektorých teoretických a praktických otázkach vyučovania slovenčiny na školách 2. cyklu. Záver diskusie urobil V. Greksa.

Bratislavskú konferenciu o vyučovaní slovenčiny treba kladne hodnotiť predovšetkým z dvoch hľadísk: 1. že sa vyučujúci mohli dozvedieť o niektorých nových pohľadoch na vyučovanie slovenčiny na školách druhého cyklu a 2. že si mohli vymeniť skúsenosti a poznatky z vlastnej vyučovacej praxe. Dôležité je, že účastníci rokovania sa budú môcť k prednáškam a diskusným príspevkom vrátiť, lebo usporiadatelia plánujú materiál z bratislavského rokovania vydať v osobitnom zborníku.

J. Kačala

Sila dobrého príkladu

Ak v teórii a praxi jazykovej kultúry oprávnene zdôrazňujeme význam dobrého príkladu a dávame mu prednosť pred zjednodušujúcim negativistickým postojom, čiže sa opierame viac o jazykovú profylaxiu, má to svoje opodstatnenie aj v tom, že táto tendencia narádza čoraz širšie uplatnenie. Aj v tejto súvislosti je naozaj záslužný a nanajvýš užitočný čin prvé

samostatné vydanie vžitých zemepisných názvov v slovenčine. Vyšli naraz v štyroch tenkých zošitoch: 1. *Zoznam vrchov na Slovensku*; 2. *Zoznam vžitých názvov riek a vodných plôch sveta*; 3. *Zoznam štátov a krajín sveta*; 4. *Zoznam vžitých slovenských názvov miest sveta*; vydali ich r. 1974 Slovenský úrad geodézie a kartografie v Bratislave. Zemeписné názvy spracovala Slovenská názvoslovná komisia pod vedením L. Dvonča; komisia pracuje v dvoch sekciách: I. Sekcia pre chotárne a geografické názvy na území SSR (vedie M. Majtán); II. Sekcia geografického názvoslovia mimo územia ČSSR (vedie M. Hajčíková).

Písanie veľkých písmen, najmä v zemepisných názvoch, patrí dnes popri označovaní kvantity v cudzích slovách medzi najväčšie problémy pravopisnej praxe. Toto negatívne zistenie je však v protirečení s ustavične narastajúcimi komunikačnými požiadavkami vyspelej socialistickej spoločnosti. S dnešným vedeckým, spoločenským a kultúrnym rozvojom sa zemepisné názvy čoraz častejšie používajú nielen v dennej tlači, rozhlase a televízii, ale takmer vo všetkých typoch časopisov, v začínajúcej sa encyklopedickej tvorbe, v turistických sprievodcoch a mapách, ako aj v rozmáhajúcej sa literatúre faktu. Vo všetkých prípadoch nejde iba o správny prepis zemepisného názvu podľa noriem súčasnej spisovnej slovenčiny, ale aj o jeho skloňovanie, utvorenie adjektíva a obyvateľského mena zo zemepisného názvu. Takto proti domácejmu pravopisnému, hláskoslovnému, morfológickému a tvaroslovnému systému stojí cudzí systém so svojimi vlastnými zákonitostami, utvárajúcimi isté napätie, ktoré sa prejavuje v rozkolísanosti jednotlivých zemepisných názvov. Vynára sa nevyhnutne otázka, ako máme zachytenú, kodifikovanú túto dynamickú časť slovnej zásoby slovenčiny a či doterajšie príručky zodpovedajú dnešným rastúcim potrebám jazykovej komunikácie.

Ak nerátame dávnejšie a po pätnástich rokoch nie vždy prístupné vydanie Malého atlasu sveta z r. 1959, máme zemepisné názvy v slovenčine kodifikované a po prvý raz komplexne spracované v šiestom zväzku Slovníka slovenského jazyka (1968), v malom rozsahu sa nájdu aj v Pravidlách slovenského pravopisu, roztratené v poslednom vydaní Zaunerovej Praktickej príručky slovenského pravopisu (1973). Viackrát sa už poukázalo na nejednotnosť (dakedy aj zastaranosť) spracovania zemepisných názvov v jednotlivých príručkách, na ich malý rozsah a nie celkom reprezentatívny výber. V tomto smere sú oveľa pružnejšie — hoci bežnému používateľovi menej dostupné — drobné i väčšie príspevky s problematikou zemepisných názvov takmer v každom čísle Slovenskej reči a Kultúry slova, v rozhlasovej i knižnej jazykovej poradni, kde zaberajú naozaj veľký priestor. Vydané a chystané zoznamy vžitých zemepisných názvov v slovenčine (v tlači sú zemepisné názvy horizontálneho a vertikálneho členenia zemského povrchu, zoznam geografických názvov Východoslovenského kraja, chystajú sa súpisov názvov mimozemských objektov, podmorských útvarov a morských prúdov, vžitých historické geografické názvy a i.) budú po dokončení predstavovať najkompletnejšie spracovanie zemepisných názvov v slovenčine.

Zoznam vrchov na Slovensku (36 s.) sa odlišuje od ostatných troch zoznamov. Pri domácich zemepisných názvoch ide vlastne o istý systémový (predovšetkým hláskoslovný a tvaroslovný) dotvorenie jestvujúcich názvov. Zásadne sa menia vlastnostné prídavné mená v názve geografických objektov

na dlhé zakončenie (*Jurášová, Škapová* namiesto *Jurášova, Škapova* atď.), zjednocuje sa kvantita (*Patria, Úložisko* namiesto *Pátria, Uložisko* a pod.), dáva sa prednosť bezpredložkovým názvom pred predložkovými (*Jedlinská, Plašná* namiesto *Na jedlinskej, Na Plašnú* a i.), spresňuje sa písanie predložkových zemepisných názvov (*sedlo Pod Príslopom* atď.), názvy *Malý Fatranský Kriváň* a *Veľký Fatranský Kriváň* sa skrátili na *Malý Kriváň* a *Veľký Kriváň* a pod. Zásadne má prednosť spisovný jazyk, zachovávajú sa však aj isté lexikálne a slovotvorné nárečové odchýlky (*Za palachom; palach* = šašina, trstie a pod.). Vo viacslovných zemepisných názvoch vyvoláva pravopisnú rozkolísanosť rozlišovanie všeobecných podstatných mien od vlastných, podmienené aj tým, že sa podaktoré druhové označenia používajú aj na pomenovanie jedinečného geografického objektu (*Stráne, Končiar, Grúň, Hora* a pod.). Bez poznania reality nemožno napríklad odôvodniť písanie *Veľké Vreteno* (ak neexistuje samostatný názov *Vreteno*) proti názvu *Hrubá klada* a pod.

Zoznam vrchov na Slovensku nie je úplný, urobený je podľa Seznamu výšek hor Československé socialistické republiky z r. 1962. Tento nedostatok sa odstráni pri zostavovaní zemepisných názvov podľa jednotlivých krajov. Tam by sa malo vyriešiť aj pomerne zložitá a nejednotné písanie názvov plies a jaskýň typu *Žabie pleso Javorové, jaskyňa pod Starou Poľanou*, ako ich nachádzame v turistických sprievodcoch.

Pri cudzích zemepisných názvoch vystupuje popri protiklade všeobecné podstatné meno — pomenovanie jedinečného geografického objektu (resp. používanie všeobecného mena vo funkcii vlastného mena) aj protiklad domáci názov — cudzí názov, teda hláskoslovná a ortografická unikátnosť a morfológická nemenlivosť proti tendencii spisovnej slovenčiny prispôbiť si častejšie používaný cudzí zemepisný názov hláskoslovne aj morfológicky. A práve tu sa dostávajú do sporu s touto tendenciou podaktorí odborníci, čo sa priam tvrdohlavo pridávajú len a len originálu a nerešpektujú rastúce komunikačné požiadavky najširšej jazykovej praxe: *rieka sv. Vavrinca* je iba *Saint Lawrence*, všetky vrchy (v slovenskom texte!) *Mnt.* (z anglického *mount*), neuznávajú názov *Nanga Parbat* (zafixovaný aj v monografii našich horolezcov o tomto končiarí), ale iba *Nangáparvát, Žltá rieka* je vždy *Chuang-che* atď. Nie je to napokon nič nové, s takýmto postojom sa ojedinele stretávame vo viacerých oblastiach (najmä v terminológii). Spolupráca na tvorbe zemepisných názvov je teda aj v tomto smere dobrým a poučným príkladom.

Za vžitý slovenský zemepisný (geografický) názov sa pokladá „domáca slovenská podoba inojazyčného názvu akéhokolvek geografického objektu ležiaceho mimo územia pôsobnosti slovenského spisovného jazyka. Ide o názov žijúci v súčasnom spisovnom jazyku...“ Táto charakteristika síce predpokladá istý adaptačný proces zdomáčňovania jednotlivých zemepisných názvov, lenže, nazdávame sa, veľa ráz je domáca slovenská podoba inojazyčného geografického názvu aj jednorazovým aktom. Totiž pri preberaní cudzích zemepisných názvov je iná situácia ako pri preberaní ostatných cudzích slov. Kým prebrané cudzie slovo potrebuje na svoju adaptáciu istý čas aj istý okruh (alebo prostredie) používateľov, cudzí zemepisný názov v dôsledku svojej jedinečnosti nevyžaduje nevyhnutne všetky tieto okolnosti.

Tento fakt napokon potvrdzujú tie jazyky (ruština, srbčina a i.), kde sa cudzie zemepisné názvy musia transliterovať do príslušného jazyka hneď pri prvom použití.

Druhým zväzkom Kartografických informácií — tak sa toto účelové vydanie volá — je *Zoznam vžitých slovenských názvov riek a vodných plôch sveta* (24 s.). Pri riekach, riečnych priepľavoch, vodopádoch, jazerách a vodných nádržiach sa vždy uvádza aj úradný názov, pri oceánoch, moriach, zálivoch, prielivoch, morských priepľavoch a úžinách iba domáca podoba. Pri názvoch riek z územia Ázie sa dáva prednosť domácejmu názvu pred originálom, lebo v niektorých prípadoch by pôvodný názov sťažoval komunikáciu (*Brahmaputra* namiesto názvu *Ja-lu-cang-pu-tiang* a pod.). Vžitost názvu sa prejavuje aj tvaroslovné; francúzska rieka *Loire* sa uvádza v zodmácnenej podobe *Loira* (podobne ako už prv *Rhóna*, *Seina*).

Vyčerpávajúci je *Zoznam štátov a krajín sveta* (42 s.), v ktorom sa uvádzajú všetky politicko-právne celky k 1. januáru 1973; usporiadané sú abecedne podľa svetadielov a členia sa ďalej pri štátoch s federatívnym usporiadaním. Na prvom mieste sa vždy uvádza vžitý slovenský názov, za ním úplný úradný (oficiálny) názov v príslušnom jazyku a napokon slovenský preklad inojazyčného názvu, prípadne aj jeho skratka, ak je zaužívaná. Odsránila sa nešikovná genitívna väzba v názve Juhoslávie, ustálený je názov *Juhoslovanská socialistická federatívna republika* ([SFR]). Upozorňujeme ešte na zdomáčené pisanie *Ekvádor*, *ekvádorský*; od *Chile* sa uvádza iba adjektívum *čilský* (*Čilská republika*). Podobu „chilský“, ktorá nekorešponduje s výslovnosťou, treba dnes pokladať za prekonanú a nepoužívať ju viac v dennej tlači.

Trošku chudobnejší je *Zoznam vžitých slovenských názvov miest sveta* (14 s.). Uvádza sa tu aj veľa historických názvov miest, ktoré ustupujú (okrem odbornej literatúry) z používania (*Rejno* — *Regensburg*, *Ráb* — *Győr*, *Štajerský Hradec* — *Graz* a i.). Z niektorých štátov (aj európskych) sa uvádza iba po jednom meste (*Kodaň*, *Haag*, *Luxemburg*, *Lisabon*, *Malaga*, *Londýn* a i.), čo je naozaj málo. Žiadalo by sa ich vybrať viac najmä z tých štátov, kde je rozdiel medzi písanou podobou a výslovnosťou (*Manchester*, *Marseille* a pod.). Oproti Slovníku slovenského jazyka sa ušľahuje pisanie *Brusel*, *Štokholm*, *Štrasburg*, *Téby*, *Vroclav* (staršie pisanie *Brussell*, *Stockholm*, *Strassbourg*, *Théby*, *Vratislav* a pod.).

Čo nám v týchto užitočných publikáciách chýba, sú indexy, ktoré by slúžili na rýchlejšiu orientáciu aj negeografom. Stálo by za uvaženie, či pri zložitejších názvoch neuvádzať aj výslovnosť. Vari by sa práve pri ušľahovaní zemepisných názvov dala skúmať tendencia v prepisovaní cudzích litier *w*, *y* na *v*, *j* (píše sa *Sawuské more*, *Babuyanský prieliv* a i.). Teraz sa už dá reálne uvažovať o tom, ako spojiť spracovanie zemepisných názvov v do-terajších jazykovedných príručkách s týmto najnovším a záväzným zemepisným názvoslovím. Príkláňame sa k tomu, že by sa v najbližšej normatívnej príručke slovenského pravopisu mali zemepisné názvy spracovať v osobitnej časti a že by sa mali podstatne rozšíriť. Ak sa, pravdaže, dovtedy Ústav geodézie a kartografie, Geografický ústav SAV a Slovenská názvoslovná komisia (pod patronátom jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV) nepoušľahuje a nevydajú zemepisné názvoslovie samostatne. Ale ak to aj nebude tak

chytró, jazykovo správne a vnútorné hodnotné zemepisné názvy sa dostanú prostredníctvom učebníc a atlasov do škôl a pomôžu pri zvyšovaní jazykovej kultúry na správnom mieste. Rozhodne je táto spolupráca výrazným odborným kultúrnym činom, ktorý by mal mať viacerých nasledovníkov.

J. Bosák

Poznámka o prekladoch Remarquovho Víťazného oblúka

Kritický prístup prekladateľa a redakcie k novému vydaniu prekladu sa zatiaľ neuplatňuje všeobecne. Preto je potešiteľné, že sa v novom vydaní Remarquovho románu *Víťazný oblúk* (Smena 1974) opravilo veľa z nedostatkov predchádzajúceho vydania (Smena 1963).

Tak napr. v novom vydaní už nečítame *Hoci sa vydala za Angličana a už nemala maternicu* (s. 346), ale jednoducho *Vydala sa Angličana a už nemala maternicu*. (s. 327). Originál neodobruje prvý variant (*Sie hatte einen Engländer geheiratet und keine Gebärmutter mehr*). Vo vydaní z r. 1963 je Goldberg jediný, kto vie o nevere svojej ženy: *Jeho žena mala akési pletky s utečencom Wiesenhoffom. Myslela si, že o tom nik nevie, ale jediný, kto o tom vedel, bol Goldberger* (sic, s. 113). Naopak vo vydaní z r. 1974 je celkom správna štylizácia, že Goldberg je jediný, kto o tom nevie: *Myslela si, že o tom nik nevie, ale nevedel o tom práve iba Goldberg*. (s. 108). Štylisticky neobratné *Čo mám robiť, aby som vedel spať?* (s. 262) znie teraz lepšie *Čo mám robiť, aby som spával?* (s. 248).

Odstránili sa aj niektoré drobné chyby (viaceré azda tlačové, resp. korektorské), ktoré však pôsobili dosť rušivo. Namiesto *bude lepšie, keď skončíme hneď* (s. 34) je teraz *bude lepšie celú vec hneď dokončiť* (s. 31). Namiesto *Myslíš, že sú podivní títo veselí Nemci s množstvom peňazí a s perfektnou znalosťou francúzštiny?* (s. 259) má nové vydanie *Nemyslíš, že sú podivní títo veselí Nemci...* (s. 246; namiesto príd. mena *podivný* sa radšej malo použiť príd. meno *čudný*). *Toaletná súprava príjemná pre muža* (s. 297) je teraz správne *príjemná pre muža* (s. 278). Originál znie *zu zierlich für einen Herrn*. Konštrukciu *zu zierlich* by bolo podľa nášho názoru vhodnejšie preložiť spojením *prívetmi jemná*, aby sme sa vyhli nožnej zámene paroným *príjemný* a *prijemný*. Namiesto *Prečo nepríde s Kate na čaj?* (s. 166) máme v novom vydaní *Prečo neprídete s Kate na čaj?* (s. 158). V nemčine: *Kommen Sie doch einmal mit Kate zum Tee*.

Veľká škoda, že sa v texte nepodarilo odstrániť všetky vážnejšie omyly.

Zoberme si túto pasáž: *Priniesla táčnu s chlebom, maslom a s dvoma tanierikmi džemu... odkrútila sklenený vrchnák, nabrala niekoľko lyžíc lekváru...* (s. 258—259, nové vyd. s. 245—246). Tanierik so skleneným vrchnákom (ktorý možno odkrútiť) je vec prinajmenšom dosť nezvyčajná. Slovo *tanierik* by sa žiadalo nahradiť vhodnejším názvom; v origináli je totiž *zwei Töpfen Marmelade*.

Iný príklad: Rosenfeld má veľmi cenné obrazy. Postupne ich predáva, aby mal z čoho žiť. Ani v Paríži sa už necíti dosť bezpečný pred fašistami, a chce

preto odísť do Ameriky, kde by mu aj obrazy vyniesli oveľa viac ako v Paríži. Žije čo najskromnejšie, aby ich pred odchodom musel predať čo najmenej. Hovorí: *Rátal som, že vyjdem. Všetko som zaplatil. Aj cestovný lístok, lodný lístok, všetko; až na [správ. okrem] tie tri mesiace nájomného. Takmer som nejedol, ale podarilo sa mi to. Vízum trvalo veľmi dlho. Dnes som musel predať Moneta. Vétheuillskú krajinku. Myslel som, že si ju vezmem so sebou.* (s. 352; 334). Vzhľadom na celú situáciu je vyjadrenie *podarilo sa mi to* nelogické; správne má byť *nepodarilo sa mi to*. V origináli je sloveso so záporom *nicht*.

Ravic stretáva v parížskej reštaurácii gestapáka Haakeho, svojho mučiteľa. Je rozhodnutý zabiť ho. Hľadá možnosť byť s ním osamote. Celú, pomerne komplikovanú situáciu tu nebudeme opisovať; záujemca si príslušnú pasáž v knihe ľahko nájde a zaiste sám zistí, že veta *Chcel by som sa dnes večer trochu túlať po Paríži* (vo vydaní 1963 na s. 317) — *Dnes večer by som sa rád trochu túlal po Paríži* (vo vydaní 1974 na s. 299) nepatrí do úst Haakeho, ale do úst Ravica. Veď Haake o krátku chvíľu hovorí: *To je škoda. Rád by som išiel s vami. ...Dnes večer sa musím vrátiť do Berlína.*

Uvedené príklady porušujú logickú výstavbu textu. Preklad možno ešte zdokonaľiť aj v iných rovinách jazyka. Preštylizovanie by si zaslúžila napr. táto veta: *Srdce mal slabé a polovicu pľúc kalcifikovaných kavernu.* (s. 265; 252). Žiadalo by sa ďalej upraviť meravé a nezreteľné spojenie *mám hlavu zo striebra* (s. 145; 138) na prijateľnejšie, zrozumiteľnejšie.

Remarquove antifacistické a antimilitaristické postoje nestratia ešte dlho svoju aktuálnosť. Môžeme očakávať opätovné vydania jeho románov, čo umožní uviesť ich preklady do uspokojujúcej podoby. Treba upozorniť aj na to, že isté korektúry si vyžaduje aj preklad Troch kamarátov (Smena 1965). Uvedieme tu iba jeden príklad. Alfons rozpráva, ako zastrelil Gottfriedovho vraha. Hovorí: *Počkal som naňho v izbe. ...Vystrelil hneď, ako som vošiel.* (s. 361). Vzhľadom na situáciu by posledná veta mala znieť *Vystrelil hneď, ako vošiel.* Prekladateľ dosť ľahkovážne zanedbal znenie originálu: „*Er schoss sofort, als er reinkam.*“

Tvorivý a kritický prístup prekladateľa a redakcie k novému vydaniu prekladu by sa mal stať pravidlom. Bolo by, prirodzene, lepšie, keby sa jazykovej stránke prekladu venovala náležitá pozornosť už pri jeho prvom vydaní.

K. Sekvent

SPYTOVALI STE SA

„Nechat sa počut“ = ozvať sa. — V telefonickom rozhovore sme dostali takúto otázku: Sú výrazy „nechat sa počut a nechat sa vidieť“ spisovné? Prvý z nich som čítal v športovej správe, druhý som počul. Potrebujeme ich?

Odpoveď: Opisné slovesné výrazy *nechat sa počut, nechat sa vidieť* sa

skladajú zo spôsobového (modálneho) slovesa *nechať*, ktorým vyslovujeme toľko čo slovesami *dovoliť*, *dopustiť*, a z významového slovesa *počuť* (= vnímať sluchom), *vidieť* (= vnímať zrakom).

Pri plnovýznamových slovesách *počuť*, *vidieť* stojí tu zvrtné zámeno *sa*, a to také, ktoré z činnostných prechodných slovies utvára zvrtné, napr. *umývať dieťa* — *umývať sa (seba)*, *obliekať chorého* — *obliekať sa*, *biť koňa* — *biť sa (po hlave)*, *počuť otca* — *počuť sa* (zo zvukového záznamu), *vidieť mesto* — *vidieť sa na fotografii*, *v zrkadle*.

Aký význam majú výrazy *nechať sa počuť*, *nechať sa vidieť*? Názorne sa to ukáže na význame podobného a celkom správneho spojenia *nechať sa biť*. Výraz *nechať sa biť* značí „dovoliť, aby ma (podmet i predmet vety) dakto bil“. Podľa toho *nechať sa počuť* by malo mať význam „dovoliť, aby ma dakto počul“ a *nechať sa vidieť* by malo znamenať „dovoliť, aby ma dakto videl“.

Pravdaže, výrazmi *nechať sa počuť*, *nechať sa vidieť* sa nechce a nemá vysloviť, že podmet dovolil, (že sa nebránil), aby ho počuli, videli, lež to, že sa sám aktívne pričinil, že spôsobil, aby ho mohli počuť a vidieť.

Z toho sa dá usúdiť, že sloveso *nechať* tu nestojí na pravom mieste. Aktivita podmetu by sa vari mala vyjadriť slovesom *dať*. Potom by sme nemali výrazy *nechať sa počuť*, *nechať sa vidieť*, lež *dať sa počuť*, *dať sa vidieť*. Ale ani o takúto opravu nevhodného spojenia nám nejde a neodobríme ju. Veď to, čo sa podaktorí z nás usilujú farbavo povedať opisným výrazom *nechať sa počuť*, *nechať sa vidieť*, to priamo celkom priezračne, a navyše svojsky, teda bez napodobnenia cudzích vyjadrovacích postupov a prostriedkov povieme slovesami *ozvať sa* (*ohlásiť sa*), *ukázať sa*. Namiesto viet *Nechaj sa počuť* — *Nechaj sa vidieť* — *Nechajte sa zas dakedy vidieť*, z ktorých nás oveje dych nemčiny alebo francúzštiny, povedzme jednoducho *Ozval sa* — *Ozvi sa* a *Ukázal sa* — *Ukážte sa zas dakedy*.

Výrazy *nechať sa počuť*, *nechať sa vidieť* nie sú spisovné; nepokladáme ich za potrebné, i keby dakomu vyzerali a zneli figurálne. Slovesá *ozvať sa*, *ukázať sa* (patria medzi faktitíva) máme totiž v spisovnej slovenčine práve na to, aby sme nimi vyslovovali takú činnosť, ktorá sa v daktorých iných (neslovanských) jazykoch (napr. v nemčine a vo francúzštine) musí opísať niekoľkoslovným výrazom.

G. Horák

Štvorylka, či štvorilka? — A. Chmelík z Banskej Bystrice: „Prosím, aby ste mi uviedli dôvody dnešnej kodifikácie písomnej podoby slova *štvorylka* s *y*. Takto ho kodifikuje Slovník slovenského jazyka IV, s. 467 i Pravidlá slovenského pravopisu. Podľa mojej mienky ide o zriedkavé slovo i o zriedkavý slovotvorný typ. V slovenčine by sa toto slovo podľa mojej mienky malo písať *štvorilka* s *i* — ako *násobilka*, *spôsobilka* (= skúška spôsobilosti). Písanie *štvorylka* je prevzaté z češtiny.“

Úvaha A. Chmelíka o písaní slova *štvorylka* je správna. Ide o zriedkavé, t. j. zriedka používané slovo terminologickej povahy. Slovník slovenského jazyka (IV, s. 467) definuje príslušný pojem takto: „druh tanca francúzskeho pôvodu tancovaný štyrmi párami alebo hudobná skladba v rytme tohto tanca“. Opodstatnená je mienka A. Chmelíka, že spôsob písania slova *štvorylka* s *y*

je prevzatý z češtiny a že v slovenčine by sa malo písať *štvorilka* s *i* — obdobne ako *násobilka*, *spôsobilka*.

V staršej spisovnej slovenčine bolo viac takýchto slov, ktorých písomná podoba sa do slovenčiny prevzala mechanicky z češtiny. Týka sa to najmä skupín *ry* a *sy*, ktoré sa v češtine písali (a skupina *ry* sa dosiaľ píše) dôsledne s *y*, keďže v češtine sa spoluhlásky *r*, *s* hodnotia ako tvrdé. Do r. 1940 sa v slovenčine písalo napríklad *rýbezle*, *rychtár*, *rýnok*, *ryzling*, *ryža*, *bryčka* (porov. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931). Ale Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 už uvádzajú podoby *ríbezle*, *richtár*, *rinok*, *rizling*, *riža*, *brička* (i príslušné odvodené slová) s *i*, resp. *í*. Spôsob písania uvedených slov sa teda upravil podľa zásad súčasného slovenského pravopisu. Dosiaľ však píšeme podľa staršieho pravopisu *bryndza*, *rytier*, hoci v slovenčine by boli organickejšie písomné podoby *brindza*, *ritier* (porov. nem. *Ritter*). Do roku 1953 sa písalo slovo *syryp* s *y*. Ale v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 a vo všetkých neskorších vydaniach, ako aj v Slovníku slovenského jazyka sa uvádza podoba *sirup* s *i*. Pisavalo sa *syčať*, *sýkať* (porov. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931). Dnes rozlišujeme *sičať*, *síkať* a *syčať*, *sykať* (porov. 11. vyd. Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1971 a Slovník slovenského jazyka IV). Pravda, pre prax je toto rozlišovanie ťažké. Slovník slovenského jazyka IV i Pravidlá slovenského pravopisu ešte uvádzajú písomnú podobu *syľvân*, hoci etymológia (porov. lat. slovo *silva* = hora, les) hovorí za *silvân*. Medzi pozostatky staršieho spôsobu písania patrí aj podoba *štvorylka*. Možno predpokladať, že v najbližších vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu a Slovníka slovenského jazyka sa už stretneme s písomnými podobami *štvorilka*, *silvân* a hádam aj *brindza* a *ritier*. Príručka slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca a V. Lacu z r. 1973 už uvádza podobu *silvân*.

Š. Peciar

Katovice, alebo Katowice? — Podľa Slovníka slovenského jazyka VI (red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 276) sa poľské mesto *Katowice* zapisuje v spisovnej slovenčine s dvojitém *w*, teda podľa pôvodného (poľského) pravopisu. Naproti tomu iné poľské miestne názvy, napr. *Krakov*, *Varšava*, sa v SSJ VI uvádzajú ako samostatné heslá v slovenskej podobe a na druhom mieste sa uvádzajú aj príslušné poľské ekvivalenty *Kraków* (s. 278), *Warszawa* (s. 301). Podľa poučky Pravidiel slovenského pravopisu (red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 34) sa mená veľkých a známych európskych kultúrnych stredísk, ako aj mená veľkých riek píše slovenským pravopisom, a to podľa ich slovenskej výslovnosti (*i* a *y* sa rozlišuje), napr. *Viedeň*, *Mníchov*, *Berlín*, *Paríž*, *Varšava*, *Krakov*, *Londýn* atď. Naproti tomu mená vzdialenejších alebo menej známych miest, krajov, riek, vrchov sa podľa poučky Pravidiel slovenského pravopisu (s. 33) zapisujú v spisovnej slovenčine pôvodným cudzím pravopisom, napr. *Reykjavík*, *Göteborg*, *Marseille*, *Le Havre*, *New York*, *Washington*, *Wall Street*, *Helsinki* atď.

Všimli sme si, že v poslednom čase sa miestny názov *Katowice* v dennej

tlačí zapisoval dvojako: pôvodným (poľským), ale aj domácim pravopisom (*Katowice i Katowice*), napr.:

O účasti našich v Katowiciach... (Pravda, 12. 3. 1975, s. 6). — ... *na 8. halových ME v Katowiciach...* (Pravda, 11. 3. 1975, s. 8). — ... *majstrovstvá Európy v Katowiciach.* — ... *obstál v Katowiciach...* — *V katowickej hale dvaja Košičania* (Východoslovenské noviny, 8. 3. 1975, s. 6). — *Katowice.* — ... *v ľahkej atletike v Katowiciach...* (Práca, 10. 3. 1975, s. 7). — ... *halových ME atlétov v Katowiciach.* — *E. Pavlík Katowice* (Práca, 13. 3. 1975, s. 8). — *Výsledky z Katowíc.* — *Sobota v Katowiciach* (Šport, 10. 3. 1975, s. 6). — *Katowice nás iste...* — *V Katowiciach boli aj ďalší...* — *Katowice nás musia určite dôkladne prebudit* (Smena, 12. 3. 1975, s. 8).

Keďže aj poľské mesto *Katowice* treba pokladať za známe priemyselné stredisko, navrhujeme ho v súčasnej spisovnej slovenčine zapisovať slovenským pravopisom (*Katowice*) a v tejto zdomácnenej podobe ho uvádzať ako samostatné heslo aj v SSJ VI, teda tak, ako sa uvádzajú iné poľské názvy (*Varšava, Krakov*). Na druhom mieste by sa uvádzal príslušný ekvivalent v pôvodnom jazyku (*Katowice*). Aj deriváty navrhujeme zaznačovať podľa slovenského pravopisu: *Katovičan, Katovičanka, katovický*.

J. Jacko

Odvysielat. — JUDr. Z. Balogh z Bratislavy: „Zaráža nás nesprávne používanie predpony *od-* v slovese *odvysielat*, napr.: *Úplný prejav odvysielame zajtra o 21.20 hod.* Nestačilo by: *Úplný prejav budeme vysielat zajtra o 21.20 hod.*? Takéto používanie predpony *od-* vyvoláva dojem, že sa tým niečo od-baví alebo odbije, len aby to bolo.“

Sloveso *odvysielat* sa v Slovníku slovenského jazyka VI (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 69) hodnotí ako slovo z rozhlasového a televízneho slangu. V súčasnosti by sme ho však skôr hodnotili ako rozhlasový a televízny termín. Nedokonavé sloveso *vysielat*, ktoré má podľa SSJ V (s. 299) význam „prenášať rádiotelegraficky alebo rádiovonicky nejaké signály, program a pod.“, sa už totiž nepociťuje ako predponové sloveso, a preto sa k nemu ešte pripája predpona *od-* vyjadrujúca úplné dokončenie deja (pozri význam predpony *od-* v SSJ II, s. 473). Sloveso *odvysielat* sa teda chápe ako dokonavý náprotivok k nedokonavému slovesu *vysielat*.

Návrh pisateľa listu na úpravu vety v podobe *Úplný prejav budeme vysielat zajtra o 21.20 hod.* je síce možný a takisto správny, no so zreteľom na to, čo sme povedali o slovese *odvysielat*, pokladáme za správnu aj vetu *Úplný prejav odvysielame zajtra o 21.20 hod.* Z toho vyplýva, že nemožno súhlasiť ani s paušálnym odmietaním predpony *od-* v týchto prípadoch. Pri posudzovaní slovesa utvoreného predponou *od-* si treba najprv overiť význam odvodzovacieho základu a význam predpony, zistiť, či si významovo neprotirečia a či predpona *od-* nie je nadbytočná, a iba potom zaujať stanovisko k predponovému slovesu.

M. Považaj

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 9, 1975, č. 7. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v júni 1975. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1975

Cena Kčs 3,—